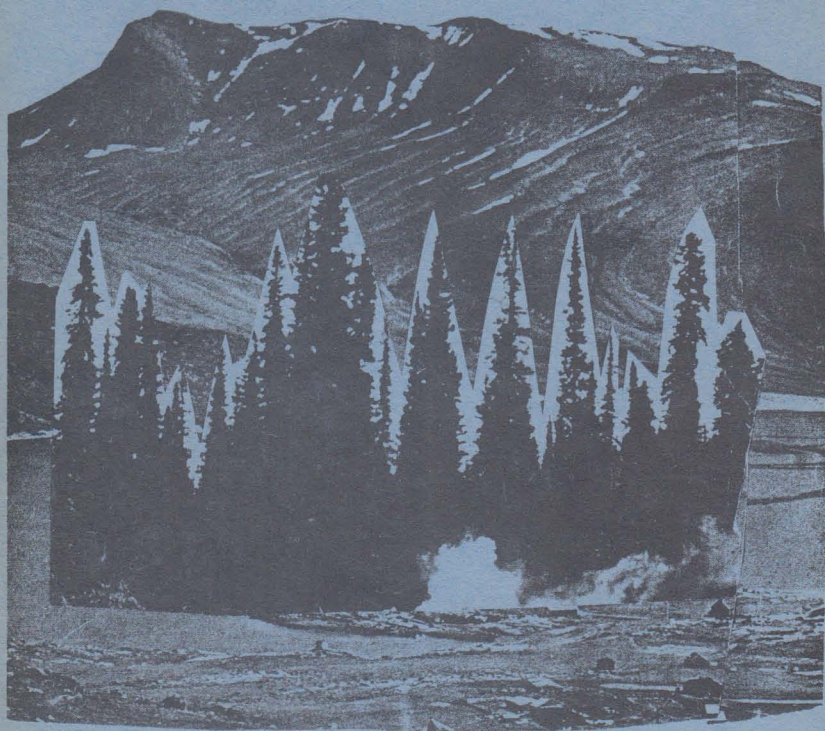

АНДРІЙ ДОПІЛКА

Ой, верше, мії верше...

АНДРІЙ ДОПІЛКА

Ой верше, мій верше

**Правдиві події
і мої переживання
на Рідних Землях**

diasporiana.org.ua

1969

Howerla

258 E. 6TH ST.
NEW YORK, N. Y. 10003

Автор споминів

I. НА СЛУЖБІ У ЧУЖИХ

Хлопці відходили за Україну, а з ними і я хотів відходити, але моя мати плакала і не пустила мене. Це було в 1919 році. Рік боротьби за визволення України. Та недовго тішилась мною моя мама. Прийшли поляки, настовхали маму прикладали крісів у боки та забрали мене насильно у свої ряди.

Та не тільки мене, а багато нас, що замість служити у рядах рідної армії, мусіли служити своїм ворогам та гинути за їхні інтереси.

В літі 1920 року над ранком, під Чорним Островом, побіч залізничної дороги, йшли у протинаступ українські та польські війська, щоб звільнити замкнені в оточенні частини польсько-українських військ у Проскуріві.

На узбіччі Чорного Острова при залізничнім шляху, там сплять вічним сном українські хлопці - лемки, про яких ніхто й не знає і ніде не згадує.

Чорний Острів здобули. Очистили залізничний шлях, відбудували міст, вставили рейки, що були повиривані гарматними стрільнями, й так шлях був вільний. Шлях, що йшов на всі сторони. Одні вперед, інші назад. А вже за пару годин наступного дня, приблизно в год. 10-ій ранку почали виїжджати поїзд за поїздом обсажені українським і польським військом та цивільними людьми.

Та й тут настало ще одно нещастя. Бракло води, а ми не встигли так поставити рейки, щоб поїзди могли самі заїжджати й набирати собі води, де їм потрібно й скільки потрібно.

Того ж самого дня підвечір московські большевики почали сильно наступати та бити з гармат гранатами й шрапнелями саме в це місце, де стояли ще потяги з народом. Нас вояків оставлено, як задню охорону. Нас поляки називали "тильне шміраче" залізної дороги.

Ми відступали, і билися та стримували большевиків від Проскурова, і далі на захід до Волочиськ, а потім до Тернополя. Пізніше з Тернополя нас знову витиснули й під селом Настасів нас большевики розбили.

Біля Настасова, недалеко дороги, в кукурудзі були ще в окопах два стрільці. Почувши стукіт кінських копит, вони піднялися з окопів і побачили, як большевиків наступають на нашого поручника Куту. Недовго надумуючись, оба стрільці почали сильним вогнем обстрілювали большевиків і кількох убили і так врятували життя поручника Кута, що вже був

ранений шаблею в руку та мав частинно скалічене шаблею обличчя. Ті стрільці — це українець з Лемківщини та поляк з Кельців. Поручник наказав, щоб і стрільці тікали, бо вже нікого немає на розстрільній. Лиш панцерка, ще забирала недобитків біля Настасова та завезла їх до міста Золочева. Тут наступило поповнення, але поручника Кути вже не було між нами. Тут прийшов наказ, щоб усі старшини й підстаршини позривали з своїх одностроїв усі відзначення. Очевидно, що з тієї причини у війську настало напруження та паніка.

Вже незабаром нас усіх з-під Золочева перевезли далше аж під Львів. На північній частині міста ми перебували пару днів. Але після того нас знову перевезли на вантажних автах та підводах на східню частину Львова.

За деякий час настало напруження, бо большевики наступали й приходило до перестрілок і боїв. На нашому фронті бували й молоді хлопці, яких привезли недавно невідомо звідкіля, і вони попавши під большевицький обстріл, нарobili немало паніки, а багато з них загинуло, бо не всі мали вправу в стрілянні, а інші розбіглися хто - куди. Фронт було вдержати досить тяжко, бо большевики на конях і з скорострілів завжди надавали боротьбі активності і примушували нас до оборонних завдань: нападів і протинападів...

Але тут і для наших частин настали певні звороти в боях. Одного дня ми довідались, що недалеко від Львова, на південний схід, попало у полон багато большевицьких військ. Наступного дня було подано в наказі, що українська армія наступає на большевиків і має поважні успіхи, що вона є під проводом Отамана Симона Петлери і посувається вперед, не зважаючи на сильний спротив большевиків. Надхо-

дили повідомлення, що польська армія отримала важну зброєву підмогу від Франції. Так воно й було. Однієї ночі після 12-ої години надвозили підводами стрільна і гармати тяжкої артилерії, почали обстріл ворога далекобійними стрільнами. В цей час всю піхоту підготовляли до протинаступу на большевиків. Над ранком стукотіли скоростріли й ручні кріси, а пізніше ще й ручні гранати. Наступали бігом, щоб протинаступом змусити ворога до відвороту.

Наступ ішов повною ходою. Знову появились радісні вісті, що Українська Армія, під проводом Петлюри перемагає большевиків. За пару днів ми вже були над Збручем рікою.

І тут ми довідались, що большевики з поляками домовились про перемир'я, — а вже за тиждень часу після перемир'я, прийшло до повного замирення на фронтах.

Події ішли одні за одними. Все щось нового було в наказі. Навіть одного разу сказано, що польські війська мають дати поміч Українській Армії і піти на Київ.

Робились приготування, й одного дня вечером заладували ми всі підводи й приготувались до транспорту. В ночі ми від'їхали на Східню Україну. Над ранком нас висадили з транспорту й ми всі зайняли місця в одному селі. І от, замість піти до бою, поляки почали реквізувати по селі коні, вози, харчі, худобу й робили все так, що населення відразу обурилось і проти поляків. Польські вояки вистрілювали у населення кури, гуси, качки і поводитися не як союзники, але як ті, що окупувають чужий терен. Почали також вивозити худобу і збіжжя. І так, замість іти вперед до бою, поляки почали посуватися чимраз ближче до Збруча знову. Не наступ робили, а фактично відступ. На Збручі поставили сильні свої відділи війська та почали роззброювати всіх укра-

їнців, що обставинами були змүшені також подаватися до Збруча.

Так ми кінчили свої походи спільно з поляками.

ЗА УКРАЇНУ ...

Так поляки "допомагали" українцям здобувати Україну. Не Україну їм ходило відвоювати, а Польщу, за яку наші найкращі сини воювали і гинули та помагали закріплювати "неподлеглисть" Польщі, тієї держави, що пізніше для нас перша в Європі поставила концентраційний табір у Березі Картузькій. А ще до того обдарувала нас ганебними пацифікаціями невинних людей наших. Так воно сталося, що поляки в дійсності помогли нам у 1920 році втратити все те, що ми ще мали. Потім писали за б. Польщі, як то маршал Й. Пілсудський хвалився "чудом над Віслою", але це чудо довершили українські вояки, з своїми відважними старшинами, і своєю кров'ю відперли наступ большевиків саме в час, як польські війська панічно втікали.

А ось напр. у "Свободі", від 28 січня 1965 року було в статті написано, що французький генерал Вейган приписує це "чудо під Варшавою над Вислою" — собі.

Очевидно, що провід французької держави допоміг полякам багато тим, що вислав Польщі важку зброю у 1920 році, яку застосовано під Львовом у протинаступах проти большевиків, і не без успіху. Але це не є заслуга ні генерала Максима Вейгана, ні Пілсудського. Не було тоді ні слова про “цуд над Віслою”, але було говорено у звітах про успіхи і важкі бої Української Армії, що помагала Польщі ніби на те, щоб Польща помогла також і Україні в боротьбі проти большевиків. Та, як уже повище сказано, ця “поміч” обернулася в окупацію поляками Західньо-Українських Земель, і новим договором з большевиками у Ризі в 1923 році, де поділились українськими землями.

Також полякам відомо, бо вони ж самі у своїх наказах до війська перелавали про те, що Українська Армія під проводом Отамана Симона Петлюри під Львовом та на полудне від Львова, розбила большевиків і примусила їх до відступу. Поляки там нам віддячилися, що підписали з ворогом мир, Україні на загладу, і поділилися без заікання українськими землями, і то поділилися з ворогом України — московськими комуністами. Недивно, що за несповна два десятки років Польща зазнала теж і свого поділу, але тепер большевики поділилися Польщею з німцями. Хоч потім німота втекла, а панами осталися москалі. Така наука потрібна полякам і нам: їм, щоб знали, що кара їх не омине за зраду, а нам, щоб знали краще. До кінця війни вже не треба було довго ждати. Кінець настав, але не для всіх. Одні раділи перемогою і здобуттям своєї незалежності, а інші, — між ними українці, — терпіли нову неволю, тепер одні під москалями, інші під поляками, ще інші під румунами, а Закарпаття також ділило долю чеської окупації.

ПОПАДАЮ В ТЮРМУ

Рік 1920, під осінь, був і для мене, для українського лемка теж наукою.

Опинившись в Україні, я захворів і остався там біля Староконстантинова. Лежав на соломі хворий враз із поляками, що тут теж вилежувалися з хвороби. При таких зустрічах між хворими бували різні мови й розмови. Одні питали, чому я у тій місцевості сам опинився? Чому в чужому однострої, тощо. Ще інші питали, де я навчився говорити по-українськи й по-польськи й тому подібне. Та й тут доля була доброю для хворого воїна, що разом воював за "нашу й вашу вольносьць", і остався хворим між чужими людьми. Лише старенька жінка помагала й вилікувала молодого лемка. Вона приходила, приклякала, як над рідним сином, і кормила та перediaгала, аж поки я не видужав.

Згадую це й дивуюся, що я справді, родом з села Рівня, повіт Ліско, опинився у польській армії; пішов з нею аж на Україну, на Схід, і щойно тут зазнав тепла в часі мосі недуги, і то від чужої мені старшої жінки, що ніби моя рідна мама піклувалася мною і вивела знову з смертної постелі, у світ, щоб жити і діяти та радіти тим світом, що був для мене такий гарний і одночасно такий чужий і не завжди привітний. У нас говорили: не слухаєш свого пана, будеш слухати чужого пса.

— А, чий же ти хлопець і звідкіля ти? Та ж ти

українець, бо говориш по-українськи до мене, — не так, як ті поляки. А все одно ти маси польську уніформу? — питала мене старенька бабуня, і я не знаю, що їй відповідав на ці слова. Словом, вона мене вигодувала й до здоров'я привернула. І я їй дякував усім своїм серцем і душою за її добре, українське серце. Дав Бог мені, і я виздоровів. Поздоровіючи, я рішив утекти з чужого польського оточення. Тікати, то тікати. Вирвався і опинився аж під Дрогобичим, де мене поляки таки зловили і відразу пришили “зраду”, та запхали у в'язницю Бригідки. У тих Бригідках, у темних мурах побачив я, як поляки “виховують” українців, і де їм знайшли місце на “відпочинок”. Так воно завжди є з тими, що попадають під чуже панування. Найкраще “місце” для українців за Польщі — були в'язниці, і там більшість з нас, покутували свої “союзницькі” забаганки, бо поляки забули скоро про “союз”, але не забули посадити нас у щопу на науку нам і нашим нащадкам! У всіх польських в'язницях не лише каралися, але й набирали “розуму” кращі сини України за кару своїх батьків, за помилки наших мужів, що мали нам вказати шлях до волі, та не було в нас а ні щастя, а ні сил, а ні досить розуму, щоб таки краще впасти, а не попасти ворогам під ноги, бо горе переможенням бути!

Нам за нашу поміч, поляки надягали кайдани на руки й на ноги.

У тюрмі зустрінув я теж дуже старенького дідуся і, якось спитав я його:

— Дідусю, а за що вас тут замкнули? ... Старенький підніс очі до неба, і півголосом промовив: “Богу духа я винен” — і по його зморщеному обличчі потекли рясно сльози. Це була старенька вже зовсім сива й інтелігентна людина, і вірити йому — ми вірили. Таких невинних тут сиділо багато більше.

Почалися безперервні допити. Питали вдень і вночі. І закінчилося тим, що у нас кількох перевезли до Тернополя. Тут нас поставили під суд. Видно, що таких, що не бажали більше служити в польській армії, було більше, не лише я. Тож нас судив тут наглий суд (Сонд Доразьни), за “дезерцію”... На суді появилася теж мужчина із шрамом на лиці. То не був поручник Кута, а був його адьютант. Кута внавансував на вищу рангу. І ось той адьютант вирішив мою долю у користь життя, а не смерті. Я бо був тим, що спас життя колишньому поручникові Кута.

ПОВЕРТАЮСЬ ДОДОМУ

Повернувшись щасливо додому, я наче прочувнав із тих усіх переживань. Бог мені допоміг знову побачити рідну хату. Але моя Лемківщина, як і вся Україна — була у неволі...

Чи то внаслідок голоду, чи тюремних знущань наді мною, прийшовши додому, я несподівано зовсім осліп на очі й світу Божого не бачив. Краще смерть, ніж темнота. Але на все Божа воля, і я не попадав у розпуку.

Вдома мої рідні важко прашовали: братова змивала сусідські бруди, а брат Василь возив мене темного по лікарнях та всіх відсмих і невідомих докторів, але без успіху, нічого не помагало. Та добрі люди порадили, що у нашому містечку Устриках є старенький сивий жид — рабін. І що цей старенький рабін лікує людей “вірою”...

Мій брат повіз і мене до рабіна.

ЗНАЙШЛИ ЙОГО

Рабін послухав нашої мови, поглянув у мої темні очі, пообмацував, а відтак щось там говорив. Щойно пізніше казав мені брат Василь, що рабін відчинив книжку і молився з неї... і на тім закінчилася наша візита. Але рабін вже при відході сказав нам, що протягом тижня вже брат більше не буде мене водити до нього (рабіна), та що я вже сам до нього прийду...

Справді віра перемагає! Так воно точно сталося. Я прозрів. На хвалу Божу, я знову побачив світ. Тепер той світ був такий гарний і милий, як ніколи перед тим.

Точно за один тиждень, я сам прийшов до рабіна, заплатив йому за лікування і подякував йому як міг щиро і вдячно.

Я побачив знову сонце і світ Божий, що сотворений також і для мене.

Літа проминали. Я вже пізнав добре політику Польщі. Не надіючись на щось краще, я в 1925 році оженився і почав творити родинне життя на своїй прекрасній зеленій Лемківщині та співав, співав, як знав, і все повертався до чудових слів і мелодії: "Ой, верше ж мій, верше, мій зелений верше, юж мі так не буде, як ми було перше"...

І це правда. Ніколи нікому не буває так гарно і мило, як йому було перше... Хоч це перше було може і не дуже миле і гарне, але воно було перше і тому наймиліше.

В 1926 році ми собі купили хату і землю за американські "зелені", — купили хагу від жидів і в ній почали "господарювати". Хата була хоч не надто гарна, але мала центральне положення на самій середині села, тож громада рішила вибрати її саме

на кооперативу. Такі кооперативи зростали на наших землях, як один із засобів усамостійнення.

Так то моя хата, що була при дорозі, в 1927 році стала осідком першої кооперативи у нашому селі, що її так називали, щоб була вона справді українська, і щоб мала в собі всі прикмети блакитно-жовтої краски на зовні і внутрі, а це Кооператива "Єдність".

Життя у селі пливло помалу своїм руслом, і були різні вимоги й потреби. Боротьба з польськими паннами та ксьондзами була на кожному кроці. Не лише польська поліція, але кожний поляк, що попав на наші українські землі, почував себе наче уповноваженим шкодити українцям на кожному кроці їхнього життя.

Громада, однак теж набирала досвіду та свідомости. Села на Лемківщині переходили певну еволюцію, з руського на українське, але саме там, де поляки домагалися ставити всюди слово "русін", там селяни протиставилися тому і називали себе українцями, а де такого тиску не було, там люди далі самі себе називали ще руськими.

То ж одного року відбувалися в нашій громаді вибори і на радного села вибрано мене, тоді ще зовсім молодого "газду", який при кожній нагоді більше слухав, а ніж говорив, щоб навчитися та потім і собі забирати слово в громадських справах.

Село Рівна було справді вже на той час досить

свідомим, як на Лемківщину. Тож, коли старші запитували мене, чому я нічого не "раджу", то відповідав їм, що я не говорив тому, що вас люблю і шаную, та я ще молодий, тож мушу вчитися та слухати...

Це подобалось газдам, і вони призначили мене підчас перепису населення, що тоді відбувалося всюди, на такого, що має, як радний села, ходити та приглядатися, щоб усюди виповняли всі ті “рубрики” правильно і як хто хоче: поляк, руський, українець. Таких три рубрики було до виповнення на означення національності.

Так сталося, що мене громада призначила спеціально до пана Дверніцького, що був сильним україножером, і всюди писав русін, хоч хто й подавав себе, що є українець. Я звертав йому на кожному кроці увагу та сварився з ним майже в кожній хаті.

Нераз мені той панок Дверніцький “наказував”: — пане, каже, а як то так, що ти вшистко то відзіш? . . . Я мам чтери ока і не відзе так, як ти . . . На то я відповідав, що мені Бог привернув зір на те, щоб я добре бачив і придивлявся, як наш пан Дверніцькі шахрує та не слухає, що йому селяни кажуть, а записує те, що йому подобається . . . Пан сердився, і сварка та протести йшли так уперто, що пан Дверніцькі нераз мусів вимазувати те, що вже був написав.

За деякий час уже, здавалося, унормованої життя, поляки накиннули нашій школі польські підручники - книжки для науки. Рада села рішила перевести плебісцит. Головою того плебісциту вибрано мене, як молодого радного села Рівна.

Перебіг плебісциту був дуже бурхливий, але нам Бог і тут допоміг, і ми плебісцит виграли, й українські книжки знову мусіли появитися в школі, як навчальна лектура для наших українських дітей.

Були такі часи, що не раз і не двічі, як робив на полі, мусів позирати на всі сторони, бо поляки кількакратно старалися знайти якусь причину, щоб арештувати. А від нашого села були справді гарні види навколо світу: далеко на захід і на схід і на полудне, бо недалеко була гора Жуків, з якої можна було бачити пів світу... На північний схід було видно село Бандрів. Це те село, на згадку якого мені ще й тепер болить серце і тяжко стає. Там у 1919 році Українські Січові Стрільці з своїм паном Сотником часто виступали до бою з поляками, в обороні своєї землі. Хоч встоятись не було сили.

Справді гарний світ тут на Лемківщині. Весна. Зозуля ку-ка-с, соловій випівує та витьохкує, і інші птахи співають так гарно і голосно, як ніде в світі!

Жайворонки побіч шльного господаря приспівують та радіють, що сіється зерно в сиру і свіжу землю, звідкіля йде запах аж під саме небо високо і далеко. А сонце піднеслося високо і ніби стоїть на місці та гріє і веселить серце людини і пташини. Сонце ogrіває навіть високу гору Жуків і вона така мила, така ніби ще вища, як була вчора, бо і день є кращій і всі веселі та всі щасливі тут, на рідній українській землі, що її ще тончуть вороги і чекають на наше добро й на нашу волю та на наше життя.

А молодній лемко роздумує про землю. Чому в сусідських селах є ще така розлога земля, такі гарні ґрунти, а в нас того немає? У нашому селі земля селян понадщерблювана повід горою Жуків і на цих клантиках ми тиснемося і важко працюємо, хоч не маємо того, що нам за працю належить від тієї землі, бо вона сама небагата... а хто не має, той не дасть.

Зате панські поля, того пана Дверницького, такі широкі, межисті й рівні, а селянські круті, піски самі, по під горою і ніби тікають геть від своїх господарів.

Говорили в нас старенькі бабці, що ще за часів панщини, наш вїйт приклав панові печатку на чистий папір, бо пан того просив і домагався. Вїйт притиснув печатку громади на чистий папір і все це забулося і ніхто зараз про те і не говорив.

Але за деякий час пан проголосив вїйтові, а вїйт громаді, що вся земля поїд гору Жуків має бути відпалькована, бо вона не є селянська, але двірська. Тоді не була оброблена та земля, але пригорбний ліс, дуже гарний. Так ішли роки за роками й ніхто тим більше не турбувався. А пан своє зробив і так посів громадську власність.

Ми дякували не раз старенькій бабці за її передані слова, бо вони були правдиві.

Так то ми жили й Бога хвалили, що живемо та надіємося кращого. Одного разу зайшов я до нашого містечка Устрики Горішні, до свідомого і кожного серцю лемка дорогого адвоката Винницького. З ним ми бували знайомі, і не раз шукали та знаходили поміч і пораду.

Я просив пана Винницького, щоб заглянув до катастрів нашого села Рівня.

— А чого ж вам треба? — запитував пан Винницький.

Прошу вас, кажу йому у відповідь, — щоб ви заглянули в катастр і довідались про точний поділ піль нашої громади і нас повідомили.

Таке повідомлення справді насіло від доктора й я прийшов до його канцелярії.

Приходжу. Наш адвокат веселий і показує мені мапку та каже, що у Львові все є в порядку з нашими полями й катастральними витягами... Але є там подано також докладно в котрому році є переписано (переінтабільовано) поле громадське на власність пана...

На мою пораду, наш новий вїїт погодився піти до пана Нановського, щоб показати йому ту мапку з катастрального уряду, і водночас просити його, щоб він знову всі ті поля й ліси віддав тим господарям, що їм вони належать законно.

Вїїт пішов до пана Нановського ще з одним радним, як свідком. Пан вислухав все те, та заявив, що все те поле й ліси є його . . . Але коли вїїт настоював на своїм і на "мапці" показав, тоді пан сказав, що він ще подумає і нас про це повідомить.

На тім було скінчено авдієнцію у пана й не було ні надії, ні запевнення, що все повернеться назад до своїх правних власників. Пан крутив.

Та вкінці пан погодився на таку умову: Він віддасть ті землі селянам, але вони, тобто громада має вивезти таку то кількість кубічних метрів шутру (ріняків) на дорогу, що є його власністю, — вдатку викопують по обох боках дороги рови, й все те вичистять та ще й заплатять кошти контрактів.

Ця вістка таки неабияк владувала громаду. Помилку направлено.

ЗБОРИ В ГРОМАДІ

Очевидно, що з такої події, не можна було вийти без відома цілої громади й офіційної, головної її частини, якою у громаді завжди є громадські збори.

Тож вїйт скликає громадські збори. Людей зійшлося на подвір'я вїйта багато: всі зійшлися, як ще ніколи досі. Між громадянами з'явився і я, Андрій, молодий їхній радний. Вїйт став на підвищенні за столом, а з ним і два купці, що скуповують до свого власного тартаку дерево.

Вїйт почав:

— Дорога громадо, вам відомо, що пан Нановський продає ліс . . . Тут є купці, що потребують дерева, вони вам дадуть гроші . . .

Аж тут виступив молодий радний і собі зайняв слово й промовив:

— Шановні громадяни! Хочу вас усіх повідомити, що пан Нановський продає не свій ліс, але таки наш, наших громадян, бо ті ліси нам належали, а дісталися панові неправною дорогою. Та тепер пан Нановський хоче змінити свою думку й ті ліси про-

дати нашій громаді, з тим, що ми платитимемо йому не грішми, але працею при вивозі каміння і викопування ровів попри шлях. Тож краще наперед зробім так, що ми знову осягнули своє. Зробім нову інтабуляцію, переберім свої давні ліси, а панові відробім по умові. А тоді хто що схоче, те й буде продавати панам купцям.

Так то громада погодилася на мою пропозицію. Тепер вже купці не мали що робити й пішли, бо громадяни не хотіли продавати тепер усього лісу ні свого, ні того, що його набудуть, як свою власність від пана. Коли все буде поладнане й записане в книгах, що ми знову є власниками своїх лісів — тоді будемо рішати, що і скільки будемо продавати, — і чи все нараз, чи по штуках.

За деякий час у громаді знову мали бути вибори. Постали тоді вже солтиси, а було це в 1938 р., й треба було багато попрацювати, щоб можна було щось для громади корисного зробити, бо поляки наступали нам на п'яти.

Раз у вечір п. Солтис, як голова громади, почав наперед давати вже виготовлену листу тих, що мали б кандидувати у нових виборах. Солтис домагався, щоб радні таку листу наперед схвалили своїми підписами. Принесли її також до Андрія, щоб і він її підписав.

Прочитавши листу тих, що їх треба було б вибирати, Андрій заявив, що її не підпише, а навпаки буде проти неї. Дальше за пару мінут, післанець знову повернувся від Солтиса та сказав, що має поручення від голови громади (Солтиса), щоб я таки підписав листу на радного, значить сам на себе. Та Андрій не погодився і листи не підписав.

— Скажіть п. Солтисові, що Андрій вже був радним молодим..., а тепер уже більше ним не хоче бути.

Нашу розмову зачув місцевий учитель, що мешкав у моїй хаті й через двері чув про що між нами була мова. Цей учитель був у нашім селі й навчав дітей, як третя сила, а називався він п. Белеківський. Дві другі сили — це були польки.

— Пане Андрію, я чув що ви мали в себе якогось гостя. Чи не так?

— Так, мав, пане учителю, але такі гості не цікаві та не дуже й бажані. То приходив до мене з готовою виборчою листом післанець від пана Солтиса, але я відмовив її підписати.

Учитель помовчував, але й він знав, що ми були підготовані, щоб голосувати на таких українців, що були свідомими своїх завдань у громаді й до того ми тепер у час нових виборів дуже стреміли.

Одначе п. Солтис пішов собі до фільварку й з паном “дзедзіцом” Дверніцким поскреслював усіх українців, а оставили лише самих себе, а в другім списку ще оставили й мене. Та не те нам бажалося. Як вибрати, то вибрати своїх, а не зайдів.

Андрій не спав цілу нічку, й роздумував, що станеться, коли й справді громадяни мали б голосувати на таку листу, що її Солтис із п. Дверніцким виготовили і її поі підписували? Гастав ранок. Андрій як завжди, помолився Богу й помандрував знову до д-ра Березки. Та тут довідався про сумну вісту: наш любимий оборонець — адвокат д-р Винницький уже помер. Пам'ять Йому вічная!

Треба було шукати іншого оборонця і порадника. Зайшов до д-ра Березки. Розповів йому про все, що ходило. Тож п. Березка пообіцяв зробити таку виборчу листу, щоб була точно оперта на всіх виборчих параграфах, щоб її не уневажнили інші інстанції.

Прещаючися з нами, пан Березка ще сказав до нас:

— Не забувайте про Березу Картузьку . . . — так ніби то нас страхав. Та не страхав він, ні, але лише казав, щоб ми вважали, бо вже від пару років поляки забирали свідоміших міщан і селян та інтелігенцію до тієї Берези Картузької, що була не “березою”, але концентраційним табором, і то першим табором того рода в серці Європи. Польща горойжилася, винищувала неполяків, хотіла всіх українців спольщити та казала переносити всім, хто хотів працювати десь в урядах, чи при дорогах, чи у селі, — свої метрики до костела . . .

** N

Час ішов і нічого кращого не приносив. Пересторога пана доктора, щоб ми вважали на Березу Картузьку — була дуже на часі, бо до неї попав сам наш д-р Березка. Попав одним із перших.

**

Прийшовши додому, Андрій почав знаходити охочих і свідомих громадян, щоб ними заповнити ту листу і щоб її всі підписали, та при тому вважали на будьякі недотягнення, бо в такому випадку листу нашу, як другу, негайно уневажнять.

Настала година 9-га дня, і листа мусіла бути віддана вже до затвердження. Нічого немає без клопотів і трудів. Так воно було і з нашою листою, але раду ми собі дали її листу нашу затвердили. Аж за кілька днів прийшов із району пан вїйт Трухонович та почав заявляти, що він прагне згоди, й що ми повинні б прийти до компромісу з першою листою.

Справа почала розводнюватися, бо де є вже компроміс, там до нього треба обох сторін. З однією стороною компромісу ніхто не робить. Тож Андрій заявив, як речник другої листи, що вони можуть погодитися на компроміс, але лише в випадку, як пан

дзедзін Дверніцькі також покреслює зі своєї нібито першої і урядової листи всіх тих поляків, які не за-слуговують собі бути радними нашої української гро-мади. На місце тих поляків хай поставлять українців, з нашої листи її компроміс буде досягнуто . . . Та п. Дверніцькі не захотів нас послухати її не хотів пого-дитися на нашу пропозицію для цілей осягнення ком-промісу між двома листами.

За кілька днів війт Трухнович знову приїхав до нашої громади, але її тепер не дійшло до згоди й до обосторонніх поступок, бо Дверніцький не хотів скреслити ані одного поляка . . .

Серед таких обставин було такн проголошено пові вибори з тим, що коло виборчого льокалю буде стояти поліція, а на віддалі сто метрів, буде теж стояти поліційна стійка, щоб мовляв, не допустити до забурення та зірвання виборів.

Пару днів до виборів, нас чотири, при закритих і притемнених вікнах, писали виборчі бльоки і їх піз-ніше роздали всім громадянам українцям і вказу-вали на кого мають голосувати.

Настав день виборів. Поліції повно і в льокалю, і під льокалем, і в громаді, але ми лише просимо Бога, щоб все було спокійно та щоб наші люди знали, що мають робити її кого вибрати.

Що Бог дасть, те її буде, говорили ми між собою, та все ж вірили, що Бог таки дасть нам перемогу. Хоч маленьку, але то буде наша, чисто наша пере-мога проти польських панів та деяких наших хрунів і вислужників, бо в кожній громаді трапляється час-тина таких, що за радн куска гнилої ковбаси, слу-жили проти своєї громади.

**

Десь вже перед повним закінченням і підрахуванням виборчих бльочків, нам було відомо, що наших двох було вибрано до громади, як радних.

Та до повного висліду було ще далеко, та ми самі не були ще певні, бо це не були урядові вісті.

Були випадки при виборах, що наші противники роздирали ті картки, на котрі голосувалося.

— Деріть, не деріть, ви і так не виграєте — казав їм Андрій, коли і його картку для голосування передерли, в надії, що таким способом будуть уневажнювати тих, хто голосував за кандидата другої листи.

Находила вже дванадцята година півночі. Вже пора було знати, хто і як виграв; хто вийшов з тих виборів сухим: чи ті, що з другої листи, чи ті, що з першої, які так горойжилися та бундючилися і були певні своєї повної перемоги.

Після півночі всі уже знали, що перша листа попала в кут. Що друга листа перемогла всіх майже своїх противників, і всі кандидати з другої листи виграли вибори!

Пан Дверніцький отримав лише всього-на-всього 37 голосів, і вся його кумпанія програла на повну лінію. Одначе, як для пана “дзедзіца”, то йому врахували всі голоси з тих недобитків, щоб і він був радним нашої громади.

Лише завдяки добрій поставі майже всіх наших господарів, які стидалися один другого, коли б хтось був голосував на чужих поляків, які мали б бути нашими радними, сталося так, як мало статися: перемогли українці і в нашій громаді було радісно, що ми не попали самі в ті ями, які поляки під нами копали, та що ми їм не помагали себе поневолювати.

Гарний осінній день. Це була неділя після обіду 1939 року. Відбувся мітинг у нашій громаді, що опинилася по тій стороні "інтересів", де вже були большевики... Мітинг відбувся в новій гарній школі, чи радше на подвір'ї тієї школи, бо большевики вміли зганяти своїх слухачів силою, так, щоб усі їх чули, що вони говоритимуть.

Мали вибрати, як казали, кращих із найкращих. І вибрали між тими кращими також Андрія. Вибрали одноголосно, але знайшлися ті, що вже мали попередні зв'язувані червоними опасками свої рукави, які закричали, що "нам такого не треба", як Андрій... Вийшов ще в додатку на підвищення один політрук та заявив ще раз перед присутніми, що "нам не нада" таких вибраних, як Андрій... Що ж було робити? Таж то їм тим політрукам помагали таки наші доморослі "червоні", як то Федько Конопельський, Михайло Бібкевич та ще й інші.

Присутні щераз переголосували і всі були за тими, що їх уже громада вибрала, але ті два з опасками на рукавах далі кричали, що не треба нас, що "не нада" нас... Щось із 19 присутніх, які були найбільше ненаруку тим політрукам, мали немало клопоту відразу. А в додатку політрук - москаль, сказав, щоб вони завтра "утром" явилися в канцелярії сільради.

Вже не одні відразу міг не лише подумати, але й бачити, що така то воля і таке то "визволення", бо при чому ж тут політрук? Чому ми не можемо самі себе вибрати, котрі гідні такого вибору і є за інтересами громади?

А було це тяжко робити не лише тому, що большевики відразу наслали своїх московських і інших посіпак, але й тому, що між селянами, чомусь тепер, ще більше знаходилося таких, що зі страху стали прислуговуватись тим політрукам, і їм

доносити про те, що в селі діється. Почали діяти по селах різні сексоти — такі донощики й вислужники комуністичних собак, які лише шкодили всім, хто не був з ними, або на кого вони мали не миле око ще з передвоєнних часів.

Причина такого вислужництва була тому, бо багато людей таки ще не знали і не вірили, що за москалів буде так зле, що набагато гірше, як за Польщі. А в додатку большевики говорили також і українською мовою і мали більший успіх в тих брехливих пропагандивних вихвалюваннях, бо люди спочатку таки вірили, що так буде, а не інакше, що все роздадуть людям панське, і люди тепер матимуть все своє подостатком. А то пізніше показалося, що то навпаки: большевики забирали все до колгоспів і радгоспів, а люди ставали майже голі й босі та голодні: Недаром вже у нас співали: “Нема сала ні свині, тільки Сталін на стіні!” І то була правда.

Ми були нерозумні і собі взаємно не помагали, але шкодили. А були й такі, що брат-брата видавав на поталу комуністам.

Коли відбувались в нас перші мітинги, де мали переводити якісь голосування, то люди вже не голосували й не звертали увагу на заклики політрука, але потроху, тихцем, один поза другого, розходились домів. Лише оставались ті два раби з опасками, й вони диктували, а політрук, щось там занотював, хто має бути радним... Такі були “вибори” на радних і такі були й радні...

**

Настав ранок, і ми всі 19 пішли до сільради, де нас “привітали” два нові енкаведисти та той же політрук, що вчора переводив у нас “вибори”.

“Промову” почав політрук такими словами:

— Ви всі 19 є зрадниками - "ізмєнниками" Радянського Союзу. Ви переховуєте в себе зброю... Ви хочете воювати проти нашої влади... і подібними словами "чесав" нас усіх той паршивець, та ще питає, хто з нас має ще щось сказати?...

— Я, хочу щось сказати — почав досить сміливо, хоч знав відразу, що собі тим нічого не поможу.

— Гаварі! — сказав політрук, що одно слово говорив по-українськи, друге по-московськи, і таке плів, що не можна було його навіть добре зрозуміти.

Тож почав я:

— Ми, товариші, — не є вояки, ані урядники, — ми є українські хлібороби. Наша зброя — це хліборобське знаряддя... але мені хтось з енкаведистів перервав ту мою "проповідь", а натомість даліше питався, хто ще хоче говорити?

Знову хтось з наших піднісся та сказав кілька слів, одначе, то не були такі слова, яких хотіли почути від нас політруки.

Скінчилося на тім, що політрук уже не дозволив більше нікому з нас говорити, лише заявив московською мовою, що ми погані й негодяї... "Ви паскудніє люди", чи щось в тому роді.

Ну, Боже наш, хто тут ворог? Вороги москалі, вороги й ті, що ту ворожнечу поширюють між своїми. Винні ті ще більше, бо вони рідні наші, а стали враз із ворогом на нашій землі проти нас і проти себе самих, і проти своєї землі, і проти своєї Батьківщини — України. Бо, хіба служити тим політрукам, це не зрада своєї землі і свого роду? — Такі думки нуртували в душі Андрія і його приятелів, що їх від самого початку почали переслідувати ті "визволителі" зі сходу, і не знати за що?

Та вони знали за що нас треба переслідувати і гонити. За те, що ми не могли слухати на осліп їхніх облудних слів, які заперечували їхні діла. Говорили, що все дадуть, а натомість все від нас забирали, а нічого не давали.

А ті, з опасками, помагали їм робити з найкращих господарів своєї громади найгірших, нібито ворогів народу... Якого ж народу ми були ворогами? Того, що приліз зі сходу, щоб виганяти нас із рідних прадідівських хат?

Ті політруки та їхні попутчики, не відразу розпоряджалися нашим добром, а так, потрошку, наперед відбирали і забирали все від тих господарів, що з якихось причин, чи самої війни, чи зі страху перед москалями, покинули часово свої господарства й перебували поза домом, ждучи, коли тріахи все заспокоїться. Пізніше вони не мали до чого приходити. Їхня доля запечатувалася тим, що вони мандрували далі на Далекий Схід, у Сибір, чи й далі на кінець "світу"... Знову ж, ті заможніші і справді чесні та гідні господарі, поступово були при помочі тих політруків, зсувані зі свого господарства, так, потроху: наперед у них забирали дві кімнати, як хто мав три, а лишали одну для цілої родини, хоч би там та родина мала навіть 8-10 осіб. Пізніше гонили їх до колгоспу, бо то мало бути найкраще для них самих, як "поучували" нас ті гончі пси Москви.

Так воно сталося і з Андрієм: наперед сказали йому опустити одну кімнату, а потім забрали ще й другу, а його самого ще не виганяли, а казали мешкати з родиною в кухні...

Знову ж, на переломі 1939 - 1940 років, большевикч вже таки заложили колгосп та зганяли людей робити там день і ніч за ніщо. Господарі стали наймитами, а наймити стали донощиками, або невіль-

никами... І все те робили "добровільно". Коли хто послухав би їхніх слів, і побачив би їхні діла, то не пізнав би, хто то говорить і все обіцяє; хто все нищить і все забирає і таки плює на їхню "конституцію", яка всього обіцяє, а нічого не дає, хіба колгоспи, радгоспи та неволю таку, якої ніхто з давніших людей, навіть, не чував і не читав, бо такого лиха ще не було!

Позабирали також до колгоспу нашу худобу, наших коней і корів та навіть дріб і поросята. Наш весь господарський реманент позабিরали до того колгоспу, і він там без своїх господарів прямо гнив і нищився, ніхто тому нічого не радив і не старався зберегти його в стані доброму до вжитку. А вже щодо податку, то не встигла людина заплатити один, зараз уже появлявся якийсь другий, якого ніхто не знав ні за що має платити ні за кого, ні від кого! Отак приходили папірчики за папірчиками, і ти плати, або будеш "ворогом" народу і підеш геть геть зі свого рідного села на ведмеді...

Коли вже позабирали від господарів всі коні й худобу, то не було такого ні дня, ні ночі, щоб хтось не шарпав людину і не кликав везти політруків у район, чи ще дальше, байдуже, що людина ні їла, ні спала, бо на все часу не ставало.

Однієї ночі у моє вікно застукав секретар сільради та закричав:

— Вставайте і зараз повезете політруків до міста. Хіба це не сміх, хіба це не терор? Тільки що заснув, ще може й коні не заснули, ще може віз від болота не висох, бо в день возив кльони (дерево) з лісу на призначену поставку..., а тут "вставай і вези політруків до міста"... От, і висвободили нас!

Такої свободи побажати б усім нашим ворогам та впершу чергу тим, що нас так "визволили" і щоб вони самі попали під таку "свободу" — подумав я . . . , та таки мусів вставати, мусів збирати всі манатки на себе, та запрягати помучені коні, брати віз нещасний і все спрягати докучи та збиратися взяти політруків до міста . . .

— Бодай ви, вже до нас більше не приїхали, — побажав їм Андрій, але віз був готовий, коні стояли і ждали на політруків.

Везе Андрій політруків до міста серед темноти ночі. Й от один із політруків промовив:

— Слунай хазяїн, а вот розкажи нам, как ти проживал здесь за панської Польщі?

— Добре, кажу, проживав, та лихіє лихі люди не дали добре жити.

— Какіє то лихі люди? — питає мене вперто політрук.

— А такі, кажу я, що нічого не роблять та ще другим не дають жити ні робити.

— Пачему ти так гаваріш? — питає він мене щераз.

— Та тому, що так воно і є. Про тих лихих людей писав і наш Шевченко.

— То ти і про Шевченка знаєш, продовжував випитувати мене політрук.

— Та чому б не знати. Про Шевченка у час знають всі люди, продовжував Андрій і набирає охоти до розмови, яка велася по дорозі.

— То Шевченко казав, що лихі люди лихо роблять з нами . . .

— А знаєш лі ти, що Шевченко гаваріл, чтє нєту Бога?

— Шевченко так не говорив, бо він казав, що є Бог, але лихі люди роблять лихо в світі і не знають Бога, бо його не хочять знати . . .

Дорога наша збігала в долину; коні почали бігти тропом, і так наша розмова перервалася. Ми нашу розмову скінчили так несподівано, як і її почали. Політрук щось там розмовляв ще зі своїми “товарищами”, а я пильнував коней, щоб не перевернутися з тими лайдаками, бо за те я вже напевно не побачив би ні жінки, ні рідної хати.

Політруки заїхали до міста й пішли собі, а я трохи відпочив та повернувся знову додому, але вже був день і я так і не спав, а мусів знову їхати до лісу звозжувати дерево на “поставку” . . .

**
*

На весні 1941 року у нашій громаді знову відбувалися чергові мітинги, яким не було ні кінця, ні рахуби. Мітинги, за мітингами, і ти мусиш на них ходити, там позіхати, там слухати Бог знає чого і яких похвал на красну армію, що нас “визволила” та кричали “гурра” і “слава” та “да здраствует наш батько Сталін” (бодай він був ніколи на світ не родився), і ще багато-багато разів зазнавати понижень і примусів та слухати на мітингах і поза ними всього того, що людина не лише не хотіла слухати, але на правду такі не могла, бо вуха вже пухли від тої тарабанщини.

Тож черговий мітинг у нас був досить людний. На нього позитаняли всіх, хто ще тягав ногами. На мітингу два політруки, що їх називали Макогон та другий — Ланінецький, а в додатку наші місцеві “помічники” — Федько Конопельський і Михайло Бібкевич, закликали присутніх, щоб вони вихваляли

випуками того Сталіна "бать" ... ката, а не батька, думали ми, думали, але мовчали ...

Почали викликати і ніби запрошувати, щоб і люди хто може і хоче виходили на підвищення та забирали слово і висказували як то було погано колись, а як то гарно і добре є тепер ... Хіба можна було аж так далеко брехати і дивитися в очі людям? Але були такі, що брехали і самі з себе сміялися та дивилися людям в очі, як ті песики, так кліпали ними ...

Закортіло й Андрія вийти на підвищення та сказати кілька слів, але таких, щоб бодай трохи були ближче правди, а не лише, щоб потакувати тим лайдакам і нахабам, що сміялися з нас, бо деж би вони могли в те повірити, що говорилося? Та ж вони про все знали, що так не є і не буде, як вони нам говорять ...

Почав Андрій словами, що дріжали в горлі і чуть сльози не вийшли:

— Громадяни, ... ми жили погано, але тепер "ми живемо" ще трохи ... (гірше, хотів крикнути), та слова завмерли в устах і губи Андрієві заціпило. Далі не міг говорити, хоч як бажалося в душі ... Але, щоб не попасти відразу поза хату, щоб ще не приїхав до нас "чорний ворон" (таке авто, що ним вночі людей забирали і опісля вивозили на Сибір), — Андрій проковтнув сльозу й слинку в роті, придушив у собі і злість і жаль та зійшов з підвищення ... А люди, що слухали, відчували ту боротьбу в душі Андрія. І ніхто ні не плескав, ні не кричав, а всі наче води в рот набрали ... Всі ми знали, що ми за Польщі жили погано, але ще більше всі ми знали, що тепер за большевицької комуні, ми вже навіть не живемо, лише мучимося, і до мучимося всі, без виїмку: мучаться багатші і бідні, і навіть

ті з найбідніших зазнавали такої нужди, якої за Польщі таки, правду казати, не бувало!

Цей мій “виступ” на мітингу був каменем в очай для енкаведистів та наших з опасками хижих людоців.

Одного дня прийшов до мене секретар сільради з енкаведистом і заявили, що я мушу піти до канцелярії сільради. Не було іншого виходу. Я зібрався і ми пішли в трійку до сільради на послухання... Та не зайшли ми далеко, як з однієї сторони появився, наче виріс з-під землі, ще один енкаведист, а тоді надійшов третій, і тоді, коли сам секретар пішов до сільради, мене скермували в сторону містечка, а не до сільради...

Повели мене може ще з пару десятків метрів по дорозі, й стали і я з ними став...

Клякай здесь, дав наказ один із них, так ніби сміється з мене, а я сам не знаю, чи сміються, чи я насправду маю клякати?

Та я таки клякнув, бо мене шарпнули і при тім один вдарив револьвером по чолі, не дуже сильно, а так, щоб і боліло, і щоб чоло ще було ціле...

Це було посеред дороги глухої, бо ніхто ані не надходив, ані не над'їжджав, — і тут почали мене бити по голові та випитувати: “гаварі о всем, что тебя спрашуемо” І про що я мав говорити?... А ще погрожували, що коли я не скажу їм всього, то мені пустять “пулю в лоб”...

Та я ні не говорив, ні не нарікав, ні навіть не кричав. Я був перестрашений і мені наче мову відібрало, — я не міг промовити ні слова.

В душі я молився: Боже, мій, убожь мене невинного, і лише Ти будеш про те знати... ніхто більше, бо нікого тут немає...

Я не знаю, як довго я так клячав... бо кати сказали врешті “піднімається”, і я встав та хитався на

ногах, наче не на своїх.

Я також не знаю, як довго та сцена “клячання” тривала, бо хтось таки мусів це бачити, й попередити мою дружину, яка надбігла саме в час мого вставання... і почала дуже голосити, плакати та просити, щоб мене пустили... Але було, як каменем об стіну. Слова жінки не трапляли до почувань тих жорстоких москвинів, що наїхали на нашу землю і тепер творять таке, чого світ не бачив, не лише наша земля і наші гори!...

Жінка мусіла вступитися, бо почали і її погрожувати, що і вона згине, хай вступається геть... — кричали. Тоді я сам почав просити дружину, щоб не боялася, а молилася, бо мені ніщо не станеться, та щоб ішла додому. Та говорити легко, але переконати жінку не так було легко. Вона далі плакала й була в стані розпуки. Мабуть вона бачила також і те, як я клячав... перед тими бандитами.

Так ми розсталися з дружиною. Енкаведисти були на роверах, а я пішком і так мандрували ми далі. Привели в містечко, щось списали, і замкнули в келію, немов злодія.

Та хай буде воля Божа! Молився я і сидів тихо, не рухаючись і нікому нічого не говорив. Я відчував, що тут можуть напустити і таких, щоб нас невинних людей випитати, а потім прибрехати і так нас обмотати, щоб ми вже самі не могли звідсіля вийти. Тож мовчав і молився.

А що інтересно, в тій в'язниці я побачив таких, що знав їх особисто. Це були солтиси і секретарі ще з передвоєнних часів та деякі радні й трохи молоді, якої я не знав особисто. Переважно люди з сусідніх сіл і містечка.

Всі ті люди вже тут довше, а деякі зловлені того самого дня, що й я. Це виглядає на масові арешти,

бо всі інші келії були теж заповнені людьми, що їх привели вже скоріше, або враз зі мною. Двері в'язничні гримали всю ніч. все когось ще приводили, чи привозили і саджали до тієї брудної тюрми... Таке прийшло визволення... що з нього годі буде самому визволитися... думав я і серце товклося в моїх грудях.

Трохи вже вдивився в ту темінь що царила в келії, і мої очі вже починали розпізнавати не лише положення, але й обличчя людей, що були враз зі мною: одні вже від тижнів, інші від кількох днів, а деякі прибули того самого дня.

Вдивляюся в обличчя молодої людини, що сидить згорблено в куті келії, а це наш знайомий учитель Роман Білеківський.

Він підвів свої темні запалі глибоко очі, та тихо промовив до мене:

— Вже три дні тут мене держать, вночі б'ють, а в день тримають на воді. Ви, може ще повернетесь додому, і якщо вийдете, не забудьте переказати від мене дещо моїй дружині. Головно не забудьте за мої діти і жінку... Може колись десь знайдете мое тіло, бо я вже не повернуся звідси живим...

Не знаю, чи це було його предчуття, чи може йому за тих три дні так "досолили", що він готувався вже на смерть, а не до життя... Я бачив, як по його обличчі котилися сльози.

Також і солтиси та секретарі, яких я знав, з сусідніх сіл, чи містечка, були в такому настрою, що лиш молилися і мовчали, наче б уже знали свій присуд... А тут, говорили, були випадки, що хтось уночі стріляв і то тоді, як мотори з авт гуділи, щоб не було тих стрілів чути. Але вухо в'язня є дуже чуйне на постріли і на... людський зойк, чи плач. Мені теж здавалося, що і мене це особисто — жде.

Один солтис прямо гриз собі пальці на руках, і був дуже нервовий і неспокійний. Він завжди напівголос сам себе переконував і запевня внас усіх, що невинен, що то помилка сталася, що його якийсь ворог запхав тут зовсім невинного, бо він сам ждав на ту владу комуністичну, що тепер до нас прийшла... А тут таке непорозуміння... Його невинного ті вороги ще до в'язниці заслали... І за те, що він хотів тієї влади і тих порядків?... Страх, і легковірність тієї людини мене аж злостила; був дурнем, як признається ще перед війною, ждав на комуну, а тут нарікає сам тепер не знає на кого?... Бо ті ж самі комунарі його запхали враз з нами сюди, до "Іванової хати"... Ми слухали й одні позіхали, інші жалували самі себе і його, ще інші мовчали та або молилися, або кляли тихцем і Сталіна, і Польщу, і Німеччину, що так нас поділила та віддала большевикам у пащеку... А до того не було навіть ніякої можливості бодай щонебудь з'їсти: сама водичка і оселедець та біль від того в животі був такий страшний, що людина вже й боялася їсти ті смердячі оселедці та пити воду, а іншого харчу нам не давали, хоч дні минали в непевності і в голоді та в фізичному і ще більшому духовому напруженні, що здавалося, ми самі тут подохнемо ще перед заходом..., якщо такий над нами взагалі буде...

То було таке положення, що людина сподівається нераз світла, а то настає темінь... Людина, як той солтис, що так бідкається, і каже, що помилково його тут запхали — сподівався раю, а то принесли і йому "цюпу" а не рай... О, ти бідний і легковірний "товарищу" солтисе!... Жалію не так тебе, як твою дурну голову, що ти ще й тепер віриш у те, що тебе тут помилково запхали..., бо ти їхній по думці і по душі... Ні, ти не їхній, ти радше ні-

чий! Їм тебе не треба, хіба на те, щоб ти поміг їм губити нас, щоб всі ми і ти з нами, пішли в тюрму, або на Сибір, а комунарі, щоб забрали наше майно і волю і завели у нас свою чортівську комуну, пек би їй був! Думав я та вже надоїло мені слухати того солтиса.

Він, і йому подібні, помагали тепер нас підглядати в ночі, чи не дивимось через вікно за скравком неба і світа, що його нам комунa забрала й загородила нам світ мурами.

Багато з тих, що сподівалися щастя — зазнали лиха, що прийшло підступно, Жпали світла — раю,

— наступила темнота й пекло на землі. Справді не бігати нам за обманом, бо все те, що нам нова влада комуністична натовкла в наші голови, не може поміститися в тих головах, хіба брати все на пропало. Добре — не провіряй, а зло — не протестуй! Все одно з того правди не видобудеш, хіба запропастиш сам себе ще скоріше, як того вороги хочять.

Кому до рук прилипала пляма, той її розмазував і переносив на других, обвинувачував, обмотував, щоб самому себе обмити з неї, а помазати других. Людина людині ставала підозріла, ніхто не мав охоти до жартів, ані до розмови, ні до жалощів, ні до потіхи. Над нами нависла примара що забирала людині спокій. Довкола нас, перед нами, і за нами все було темне, чорне, непевне, осоружне, брехливе, і ніхто не знав, хто і де та коли говорить правду, а коли бреше. Серед такого стану треба справді зглухнути та не лише вдавати дурного, але й стати глупим і якимось блазнем комуністичної системи й її практики.

Навіть у Святім Письмі кажеться, що мудрости не заступиться ніяким золотом, але якже ж ту мудрість вдержати та як її вивести між люди, коли вам затискають шию у плечі, а правду висмівають та ще гноблять вас за неї і саджають до “Іванової хати” на “відпочинок” . . .

Так ми сиділи, як миші збиті в купу та інколи лише щось підслуховували з тієї метушні, що доносилася до нас через “візитірку” з коритарів. Нічого доброго ми не могли почути, а ще менше доброго могли сподіватися. Хтось там шепнув, що чув через “візитірку”, що нас мають усіх тут таки постріляти . . . але й така вістка не викликала між нами ні страху, ні паніки.

Хіба смерть аж така страшна? Хіба не страшніша непевність і ті муки, що їх нам завдають допити і побивання? Одних б'ють по лиці, інших по спині, ще інших по ногах, а дехто вже немає ані одного місця вільного, щоб не було вкрите побоями.

Аж ось одного разу показався у “візитірці” один мені відомий міліціант із села Бібка з-над Сяну. Він сказав, що ми сиділи тихо, бо є якесь лихо . . . А ми знову попросили його, щоб дав нам трохи їсти, бо гинемо з голоду. І на диво міліціант таки звідкись приніс їжу і передав мені кілька кусків хліба і то з маслом. Таке “весілля” . . . Я зараз тим хлібом поділився з учителем та з іншими.

За хвилину міліціант знову з'явився, звернувся до “візитірки” і каже: “Хто ще не був на допитах, може й це буде . . . Війна є . . . вони (тобто москалі), вже втікають . . . Ото й вістенька . . . Ну, нарешті, буде кінець тим визвольникам, а на їх місце настане хоч тепер правда та воленька, якої ми так жалібно всі ждемо . . .

Кожному можна бажати того, чого хоче. Таж і нам можна бажати того, що ми не маємо, а чого прагнемо. Бодай самого бажання нам ніхто не може відібрати, бо це вкрите в душі й серці нашим. Та бувають і такі моменти в людини, що вона заміняла б за волю все, що має, а навіть дала б собі життя вкоротити, щоб лише позбутися неволі і рабства.

Мабуть кожна людина, що сиділа у в'язниці, пригадує собі, яке то нераз у неї зроджується почуття і бажання вийти ще раз на волю. Здається, що ми такі будемо мудрі, що ніколи не дамо себе заманути в неволю і в тюрму знову... Та воно так здається та так бажається. Але скільки ж то наших бажань осталися лише бажаннями, а не фактами.

Та, хвала Богови, не так сталося тепер з нами. Ми бажали волі для себе, і водночас бажали, щоб німці якнайскоріше прогнали тих московських пєсоголовців, з наших земель. Ми вірили, що настане краще на всі часи для нас, бо гіршого вже бути не може. Людина має право так вважати, того надіятися та такого сподіватися. А дійсність завжди буде інша.

До нашого вікна ще кількакратно приходив відомий нам поліцист. І здається він також радів тим, що незабаром його наставники також будуть тікати з тієї землі нашої. Ми тихо і спокійно прислуховувалися, але ніхто з нас нічого не говорив. Аж одного вечора до наших дверей почувся стукіт, двері відчинилися на ширину своїх завіс, і кількох політруків сказали нам все забирати та скоро виходити геть на подвір'я в'язниці.

Ми зірвалися і всі вибігали, хто як міг. Мені понало виходити надвір враз із учителем... Та на-

раз, вже на подвір'ї, сказали йому та ще кільком виїти набік і стояти. Також мені й іншим сказали йти далше, але вже в іншій напрямі від місця, де стояв учитель.

**

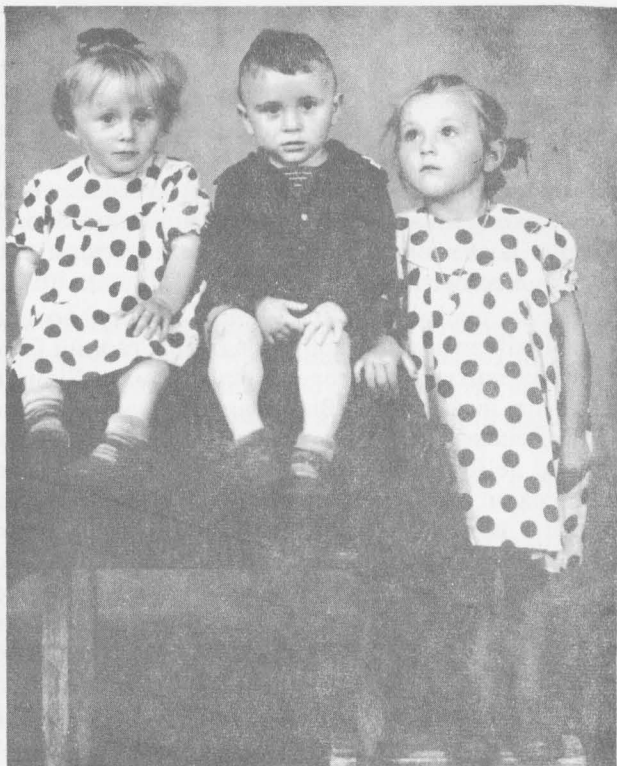
Десь недалеко чути було стріли. Війна була в повітрі й на землі. Всі її ждали і вона прийшла так скоро, як лише можна було сподіватися. А, може ще й скоріше. Та вона, як то у війні буває, не всіх потішас: одним ще більша нуджа, а декому — то полекша . . .

Я прийшов додому. В родині все було по-старому. Всі живі, всі здорові. Але в громаді страшне спустошення. Большевики половину села виарештували й молодь погнали до армії, а інших до окопів, ще інших до в'язниці, де більшість з них таки пропала раз назавжди.

Пронав також десь на Сибірі, чи подорозі до Сибіру й мій знайомий, добрий патріот, гарний батько і знаменитий педагог-учитель Роман Біликівський, мир його тіням! Він працював учителем також за большевиків і був перенесений з села Рівна до Ліска, де був директором школи, — опісля його zdeградували і він знову став звичайним учителем, а нарешті при кінці свого панування большевики його заарештували; били, знущалися, а потім десь вивезли, чи не на Сибір. Він загинув за ту любов, що її мав до своєї родини, за ту любов, що і плакав для України і її дітей, яких навчав любити свою Батьківщину, для неї працювати, за неї змагатися і боротися, а як треба, то й життя віддати за нарід свій. Так, як він сам це сповнив: жив, працював, боровся і загинув за Україну, за нарід свій!

А Андрій перебував ще якийсь час удома... і ждав кращих днів, які не надходили... хоч війна котилася по наших горах, по долах, по селах і містах України.

(кінець I-шої частини)

ЧАСТИНА II.

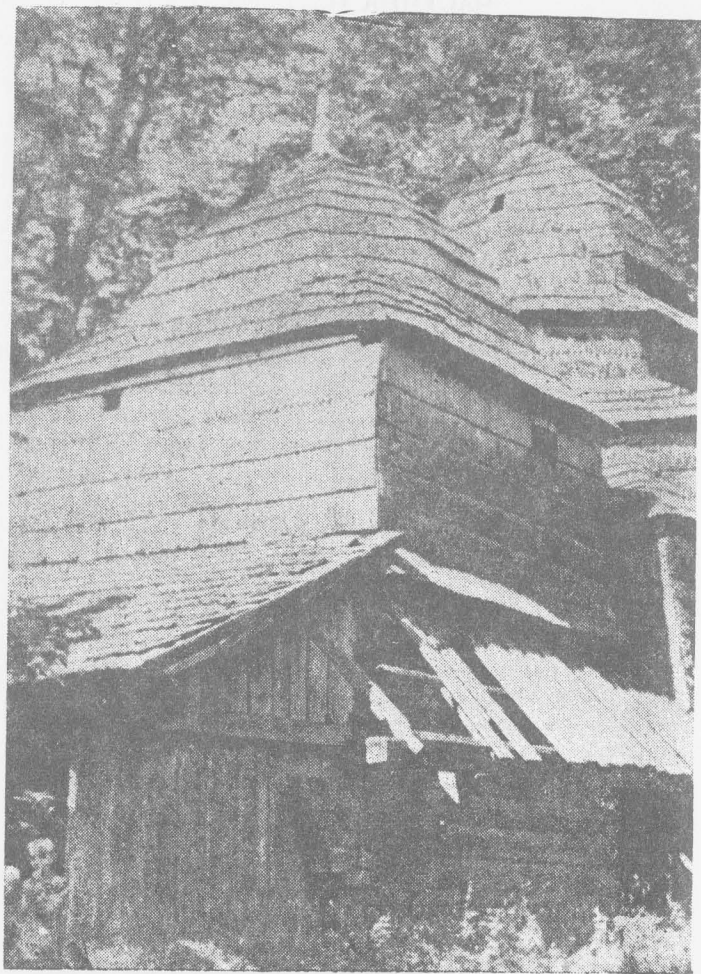
ПІД НОВОЮ ОКУПАЦІЄЮ

Початок літа 1941 року Божого позначався тим, що з наших земель знову вступилися "визволителі", але на їх місце прийшли ті, що величалися окремою расою, расою германською, цебто німці.

Наша громада, як і інші громади Лемківщини, мали свіжі вибори, але вже не до сільради, ні, — то були громадські вибори на свій лад, але вибори до громади й для громади. Тимразом Андрій знову отримав більше голосів від інших. Більшість радних, то були ще люди молоді. Народи громади почалися і кінчалися завжди новими потребами і треба сказати, що нероз і Андрій забирав слово та говорив до громади в неодній справі.

Одного разу такі наради почалися над справою агронома, якого було потрібно в громаді. А в нас такого агронома треба було пошукувати.

Забрав Андрій слово і порадив, що він сам може бути агрономом, і хоч має найбільше голосів буде агрономом, а той, що мав менше голосів хай буде таки солтисом. Рада радо прийняла проєкт Андрія і всі повеселішали, бо не сподівалися такого гарного полегодження справи тимбільше, що Андрій був вибраний на солтиса громади, але сам він по своїй волі рішився стати агрономом для своєї громади.

Церква в селі Рівня Львівського повіту.

Ще бо за часів Польщі в селі Рівня люди називали Андрія "чародієм". Бо ж Андрій з неврожайної землі, що була положена біля гори званої Верх, виростив овес, то не був "жабі по коліна" але найкращої видайности. Андрій вирощував доброї якості збіжжя на не дуже врожайній землі. Тож агроном з нього був добрий і громадяни раділи з такого обороту справи.

Та вже прикінці червня 1941 року наш новий солтис приніс з повіту, з Ліска, розпорядження, щоб агроном обняв також і бувший колгосп в селі Рівня. Хоч були в селі і німецькі війська, але влада по громадах була в українських руках, і ми відчували подих волі. Тож хіба диво, що на нашій школі, яку ми ще не викинули, повівали синьо-жовті прапори й у такім глухім селі, як наша Рівня було багато свідомого елементу, що хотіли України вільної і незалежної, як і інші громадяни великої української землі.

Недовго був агроном господарем колгоспу, бо вже у вересні 1941 року приїхало одного дня авто з двома чоловіками, а один з них заявив, що він має наказ з повіту Сянік перебрати управу над бувшим колгоспом в селі Рівня та Устіянова, в сусідньому селі до нашого, де був поляк п. Муравський з-за Сяну. Той же сам поляк "накрив" два фільварки в селі Устіянова, а в селі Рівня один. Ніхто з українців йому не перешкадав, і він часто закликав до себе агронома Андрія та говорив, що йому все одно, чи то буде Україна, чи Польща, чи Німеччина, щоб лише жити...

Автор будує собі стодолу

Та Андрій бачив, що це не так. То неправда, бо пан поляк тягне за польським. Агроном хоче їхати в Сяцік, щоб познайомитись з людьми, — мусить видати останнього сотика, а п. Муравський майже що тижня їздить то до Сянока, з однією підводою, або й з двома, напакованими всяким добром, що ми самі зберегли.

За деякий час п. Муравський припадково, чи навмисне, зайшов до хати агронома, та поглянув сюди-туди. А агроном ще й припрошував: погляньте, як ми живемо, як живуть наші люди. Одного разу пан Муравський висловився, що тут люди живуть брудно... — та не всі, може — відповів йому агроном. І ось тепер п. Муравський переконався, що справді у агронома було дуже чисто й гарно у всіх трьох хатах. В одній хаті жила кравчина з Устрік, і там заглянув п. Муравський, і теж побачив порядок і лад, багато кращий, як він того сподівався.

Пан Муравський, поглянув на це, та вибачився, що так несподівано прийшов до агронома. В розмові він сказав, що мовляв, він міг би відпустити один або й оба ті запущені фільварки, чи то бувші колгоспи в Устіянові. То ж Андрій в тій справі ходив

п'яру разів до Комітету в Сяноці, щоб помогли якомсь перебрати ті бувці колгоспи без того, щоб їх п. Муравський "роздавав" Обіцяли, але в них, казали більше клопоту тепер, бо започаткували якийсь шпиталь для хворих і полонених українців, котрі з голоду і нужди вмирають. Та, що такий шпиталь вже є, біля Романова, в "ляграх" гинуть наші хлопці полонені... Андрій зложив "цеголку" на полонених, взяв адресу того шпиталю в Сяноці, подякував, попросився та вийшов.

В Сяноці побачив тих опущених і знедолених українських хворих полонених та розпитав тут про положення табору полонених, що мав бути біля Риманова. Тож поїхав до Риманова. Це була зима. Морозило й снігом сипало та Андрій відшукав скоро той "лягер" полонених, що сиділа в бараках обведених колючим дротом. Одна підвода за одною стояли і підбирали трупів, що замерзлі як колоди й складали їх на вози, посипували вапном і підвозили та кидали до одної великої ями, де їх закопували, як худобу... без похоронів, без обрядів і без духової оніки, — ніхто напевно й не знатиме, де хто і коли загинув та де спочиває його тіло? Ті гроби виглядали немов кіпці у фільварку з бараболею. Це було точно в січні 1942 року.

Вернувшись додів, пішов Андрій до бввшого колгоспу, щоб домовитися з п. Муравським забрати під управу цю землю, що лежить відлогом в селі Устіянова. Муравський погодився. Тож Андрій на другий день знову пішов до Українського Комітету в Сянік з проханням, щоб помогли йому це діло оформити. Вони згодилися.

— Добре, добре, кажуть — ми поможемо вам стати діличем...

Там підписали зі мною контракт на 4 роки, щоб з тієї неуправної землі зробити плідючу ріллю. Тож в Андрія радість, що стане добрим господарем на українській землі.

За пару днів прийшов до Андрія незнайомий чоловік з родиною та просив прийняти на працю.

— А, як же ви називається? — Запитав Андрій?

— Степан, — відповів той чоловік.

— То добре, — якщо ви хочете враз зі мною тут гарувати, та можливо також і з голоду вмирати..., то оставайтесь, якщо згідні з тим станом, який є, та хочете враз зі мною працювати... додав Андрій.

І так Андрій із Степаном стали дійсними друзями, обнялися разом, мов діти, та погодилися разом працювати.

— Я з молодих років свого життя — каже Степан, — працював, як робітник, а потім, як огорожник, роботу знаю і її не боюся.

Степан погодився вже на другий день прийти на місце праці, й на бажання Андрія, пообіцяв, що ще декого приведе; щоб ми могли разом обдумати де що та почати працю.

Наступного ранку Андрій справді застав на призначенім місці Степана й ще одного, Миколу, що працював помічником у огорожника.

Коли всі привітались, Андрій сказав голосно: Боже, невидимий, помагай нам!

Оглянувши цю руїну, — де все побите, поламане й порозкидване, що хіба сядь та плач, бо не знати звідкіля починати працю. Ні коней, ні реманенту господарського, словом пуста і руїна. Навіть плуга, ні борони немає. Колись тут був гектар городу, але пізніше все занущено, а на тім місці стояло московське військо та все цуруйнувало, що годі вцізнати те місце, бо навезли каміння й шутру - рині понаставляли "палаток", які були пооббивані різними палюгами - стовпами, і в тих "палатках", вони жили. Інші землі були теж зриті вишкільними окопами, тощо.

То ж усі три: Андрій, Степан і Микола обдумали ось малий плян праці.

Каже Андрій Степанові:

— Степане, візьміть з тих житних околотів, що їх завтра нам мають привезти, усучіть ще шнурків та зробіть мати. Думаю, що вмієте влести мати, бо інакше тут не встоїмося. Треба позатикати трохи стіни від вітрів та дощів, чи снігів.

— Вміємо, вміємо — підхопив Микола й настанала радість в нас, що є згода та є поміч. Вони покликали ще одного чоловіка, щоб поміг їм плести мати. Степан знову за порадою Андрія мав шукати дощок та вікон-шиб на парники.

— Вільні будьте, як орли й робіть так як для себе — потішав Андрій, — бо це все нам користь — додав.

— Немає мене — ви Степане беріть керму господарства, щоб праця поступала вперед. — Завтра ранком поїду в Сянік — каже Андрій — до інженера-агронома Залізняка за порадою та за насінням.

Привітавшись з інженером Залізником розпочали розмову.

— Чим же вам допомогти, пане Андрію? — питає інж. Залізняк . . .

— Нічого так не треба, як насіння, пане інженере, — каже Андрій.

— Так, так, — потрібно і вам і цілому повітові, а в нас немає ані зеренця на насіння — з сумом відповідає інж. Залізняк. Попрощалися. Ніщо я не отримав. І Степан щиро запитав Андрія, що ж буде, як насіння не отримаємо.

— Поїду ще до Хирова, там є огородники, то й насіння отримаємо — потішав Андрій Степана та самого себе.

І вже наступного ранку, встав, помолився Богові та до Хирова поїхав. А тут така сама історія. Пообходжував всіх огородників і ніхто не має насіння. Порадили, що можна мабуть буде отримати насіння аж у Новім Самборі.

— От беріть та пішком мандруйте до Сабора, а там, може ще дещо отримаєте — радили хирівські огородники Андрієві.

Йде Андрій від села до села. Вже й ніч захоплює, а сніжок сипле . . . Пообходив усіх огородників по селах, уха обмерзають від вітру, а огородники насіння таки не мають. Ніхто його не має. Аж під самим Самбором підійшов Андрій до однієї хати та питає за солтисом, і хто такий солтис: українець, чи поляк?

— Українець — відповідають за дверима. Таки добрівся до солтиса й попросився на нічліг, бо ніч і мороз та заметіль.

— Спіть спокійно, — сказав солтис, який прийняв Андрія, як брата. — Завтра раненько проведу вас аж до села Бабина за Самбором, а там може купите насіння. Думаю, що купите, скільки будете потребувати, — додав солтис і пішов.

Подякувавши Богові, за всі пригоди, проспав Андрій нічку, встав і знову Богу помолився, дали гарний сніданок, як це робили в нас щирі українці, за що їм Андрій сердечно дякував. Надійшов солтис, і попрощавшись з господарями, оба пішли до села Бабини.

Застукали до солтиса, який попросив, по звичаю, сидати і там ми всі три говорили про добро й зло, що всюди до хатів тиснется.

Так ми тоді враз з солтисом ходили від хати до хати по селі Бабини і цікаво, що там майже кожний господар мав різне насіння для городу.

Накупив насіння різних родів та попросив ще й адреси тих господарів, що могли б більше такого насіння продати.

Щиро та сердечно дякував Андрій солтисові за пораду й поміч та найбільше дякував Богові за те, що з порожним не повертався додому і почував себе щасливим.

В хаті, звичайно одні були збентежені, що я так довго не повертався додому, але Степан та Микола дуже зраділи насінням, бо вже було чим засівати город.

— Тож продовжуйте роботу, а я завтра їду до Сянока — каже Андрій до Степана й Миколи . . . Везу адреси для інж. Залізняка та хочу познайомитись з мгр. Турківським та з п. Брантом. Познайомившись у Сяноці з цими людьми, Андрій мав з того неабияку користь, бо отримав “бецугшайн”, тобто посвідчення, на основі якого можна було одержати трохи зерна на засіви, а дещо й для господарства.

Вертаючись додому, Андрій вступив ще до Українського Комітету, де гарні панночки зажартували з того, називаючи Андрія “дідичем”.

Приїхавши щасливо додому, Степан звернув увагу, що вже закінчився лютий і пора б робити парники, а нам ще дещо бракує до того. От, напр., немає в нас навіть кінського погною. На те заспокоїв його Андрій та заявив, що вже пороблено всі старання і завтра поїдуть підводою до містечка Устрики Долішні, а там можна закупити навозу скільки буде потрібно.

Та одначе не так воно сталося. Гною кінського на парники не було. Тож ми напарювали кінські замерзлюхи й приготувлялися, щоб до весни мати гарні парники.

Ми далі порадили собі в той спосіб, що ми гріли

каміння та зілляли його водою і так отримували гарячу воду, яку зливали в бочки з гноєм для парників. За пару днів ми знову давали до тієї мішанки компосту і знову закривали, бо хотіли ми переконатися, чи той гній буде сам тепер ogrівати землю, чи ні.

Попросили трохи людей до помочі та спільно почали засівати, хто розвозжувати дещо кіньми по полі, а Степан засіяв парники та вже незабаром спостерігав, як то вони почали зеленітися, бо настав вже березень, і земля почала сама розмерзатися.

Заорали, заскородили, а дівчата вже й розсаду посадили й весняні праці в повному ході. Зробили гарні однаковісінькі грядки, а поміж ними доріжки. Понадто відремонтовано вже кілька кімнат і в них можна вже було замешкати пані Белеківській з сирітками; дівчинкою Іркою, та з хлопчиком — Володимирком.

Андрій попросив Степана, щоб вислав підводу в село Бандрів щоб звідтам дещо привезти. Так і зроблено: паню Вілеківську привезено з дітьми. А весна так гарно вже зазеленіла, все позакривала, що ніхто б і не сказав, що тут було таке жахливе знищення.

Одного дня до нас приїхав п. Муравський, та сказав, що він не може цього зрозуміти, як це все ми зробили з такого хаосу й знищення — все псивели до порядку. Ми попрощалися, подякували за

відвідини. Але п. Муравському в його господарстві так не йшло...

Згодом Андрій довідався, що на повіт Лісько іменовано полковника Стефаніва на становище по-

вітового Господаря. Тож була нагода познайомитися з такою визначною особою, що була відома вже з самої історії нашого національного визволення.

Андрій постановив поїхати та заізнатися з тією визначною людиною особисто. Постановив і зробив. У Ліську привітався в канцелярії пана полковника Стефаніва з оним чоловіком, що в гострий спосіб сказав: “пана полковника Стефаніва немає”...

Полковник Гнат Сферав
(2.5.1886 - 21.6.1949.р.).

Тож попрощавшись чемно, Андрій від'їхав додому з нічим, але вже наступного тижня поїхав вдруге — і на жаль — цей самий вислід. Полковника не було вдома, а пан, що так гоєтро мені відповідав — то був секретар полковника Стефаніва, п. Конючин:

Тож поїхав щераз, але тепер до Сянока та пожалівся в Комітеті, що п. Конючин вже двічі не пустив мене до полковника на розмову, а завжди відповідав, що полковника немає вдома. В додатку попросив ще в рідному селі Рівня, управителя Української школи, щоб поїхав зі мною до полковника Стефаніва. Ми поїхали щераз до Ліска, і застали п. Конючина, але застали і більше людей, бо якраз натрапили на зібрання волосних старшин повіту Лісько, й тут полковник мав з ними "науку"...

Тож Андрій і тепер попросив чемно, що п. Конючин переповів прохання, щоб таки Андрій міг особисто поговорити з паном полковником. І от саме ту нашу розмову зачув полковник Стефанів, та з простягненими руками поздоровив мене словами: "То ти, «зрайца українського народу»?" та привітався. Андрій став на струнко, та промовив: "Пане полковнику, все приймаю, як від рідного батька: і похвалу і догану!"

Праворуч нас стояв учитель Рибак та промовив: "Пане Полковнику, вас хтось впровадив у блуд, це Андрій, не зрадник". Ще трохи поготорили, й п. Полковник сказав: "Ваште прохання полагоджене". Попрощалися і відійшов Андрій у повній вірі та надії, що є ще в світі гарні люди, лиш треба їх вміти пошукати.

Але по обличчі Андрія покотилися сльози. Як же це так, всі бачили й чули війти та інші, — невже ж я такий негідний, подумав Андрій, що “зрадником” назвали, а тут, як поляки з-за Сяну роблять, що хочуть, то їм якось ніхто нічого не каже, але як українець щось доброго зробить, то йому під ноги кладуть колоди. Учитель Рибак заспокоював Андрія та раділи, що все ж таки добилися поради й помочі від своєї людини. Знайомство з полковником Стефанівим було напричуд миле й корисне та таке, що його не зараз забувається.

Наступного дня Андрій зі Степаном обговорювали справу про можливість насаджування цукрових буряків, бо всі дідичі з околиць поробили контракти з цукроварнею у Переворську й радять, щоб і Андрій підписав таку умову. Та біда, що в Андрія немає такої землі, щоб родила цукрові буряки.

Тож усі три, Андрій, Степан та Микола передумали, переіпсукали і таки на 230 гектарах знайшли гектар такої землі, що на ній могли вирощувати цукрові буряки. Поїхав Андрій у Сянік і підписав контракт на один гектар. Дідичі були певні своїх успіхів, бо вони переважно мали добру землю біля Сянока та біля Ліська, де справді бували цілі лани доброї землі, яка надавалася також і на цукрові буряки. Того в Андрія не було зовсім. Але треба було щось зробити і так попрацювати, щоб не лише не остатися позаду, але показати, що ми вміємо також не лише говорити, але й робити та докажемо, що на нашій землі виплекаємо ще кращі і більші буряки, чим ті, що мають добру землю, та не мають доброї волі на ній попрацювати.

— Я не дідич, а український хлібороб, — сказав Андрій до своїх співтоваришів долі, тож ми мусимо виплекати буряки, щоб ми не посоромилися нічим і перед ніким.

Тож ми раділи, коли наші бурячки посходили, але замість зеленіти, вони почали жовкнути й нидіти.

Андрій порадився зі Степаном та Миколою і рішили, що треба ранком поливати ті бурячки, а радше поміж ними гноївкою і відпадками, але для цього треба було поробити приладдя з дощок. Так зроблено, що справді все те можна було зробити, і ми зробили, без того, щоб хтось це бачив. Боялися ми ганьби та сміху з нас, тож робили, ті поливання поміж бурячками ніччю, щоб ніхто ні не бачив, ні не чув тих запахів... Так сталося, що наші бурячки після таких поливань справді перестали жовкнути, а натомість набирали гарного зеленого вигляду й росли, росли нам на потіху.

Бог дав, що ще й дощик покropив і гарненько нам попідливав, а бурячки не лише не жовкли більше, але росли наче б на найкращій землиці своїй. Мушка також пропала і не з'їла нам бурячків, а до того Микола зі Степаном закликали дівчат та гарно порушили землицю біля бурячків. Коли ж за пару днів знову пішов дощик, то наші бурячки вже були сильніші і росли. Після того ми посипали поміж бурячками трохи салатки. Дав Бог і бурячки наші пішли вгору, всі гарні й зелені та свіжі. Згодом поробили проривку між ними, щоб були великі і мали місце на свій ріст.

Одного разу до нас завітав також полковник Стефаніє зі своїми співробітниками, і наше село Рівня вітало їх, і всі ми були раді тому.

А от в червні 1942 року до нашого села прийшли двох чоловіків з Кракова, сказали, що вони є з Хліборобської Палати та хочуть точно провірити способи нашого засіву й ведення господарки на місці.

Потребовали поле, город і всі забудування. Пани ті говорили між собою польською мовою й доводилося враз із ними цією мовою й послуговуватися та довідатися, про що саме їм ходило, що так оглядали те господарство? Яка їх була оцінка, і які погляди на ведення того господарства в цілости?

— Все ведете в дуже гарному порядку, і нічого не можемо вам закинути. Але, ми раді б знати, де ви, пане, кінчали господарську школу? — Це до Андрія так. Нас справді дивує, звідкіля ви набрали такої гарної практики, що так вам усе тут вдалося довести навіть до такого поступу в вирощуванні буряків? Бо, як знаємо, земля тут зовсім не надається до илекання цукрових буряків, але, як ми це побачили, то вам воно вдається.. Нас дуже цікавить, як ви до того самі дійшли? — говорили пани з Кракова, а Андрій потакував головою та слухав і нукав слів відповіді.

Вкінці Андрій відповів: — Мої панове, я багато читав, як правильно вести господарство, але найбільше відомостей дала мені праця та практичні за-

О. Іван Ясик, б. парох Устиянова
та с. Рівне, рідне село Автора .

няття в городі, в полі і всюди, де було треба доброї господарської руки українського хлібороба. Напевно, ви теж знаєте, що між нами українцями є також дуже багато людей з високою господарською освітою, і вони вміли б ще краще провадили господарством, як би мали вільну Україну... Ми уміли б господарювати...

Прийшли до хати на прийняття. А тут також дуже здивувалися. Хата наскрізь українська, з випиваними рюшниками та взагалі прибрана по українськи.

Прийняття не тривало довго, але було ще багато гутірки й всі були вдоволені. Закінчивши прийняття, всі чемпо попрощалися та розійшлися.

Після тих розмов Андрієві було ясно, що своїм поступованням він показав, що хоч говорив з ними по-польськи, він є українцем, і це може йому пошкодити, бо поляки шкодили всім українцям на кожному кроці, і то байдуже чи знали вони їх, чи не знали; вистачало, що хтось є українцем. Поляки шкодили на кожному кроці, і то всім українцям, без винятку, де лише могли, і як лише могли. То було вже відомим, тож і від такої візити папів з Кракова, що побачили все українське на таких фільварках, — вони могли лише старатися підпихати нам колоди, щоб ми поштовхнулися.

В місяці липні, 1942 року, на нашому полі вже двадцять пар коней орали поле після жнив. Підготувляли землю під озимину. Ця земля займала 18 гектарів а посілість називалася "Круглий Горбок", бо їй справді було то на горбку, хоч і не на дуже високому, в трикутнику дороги.

Цією дорогою того самого дня переїжджав полковник Стефанів до села Рівня до своєї господарки. Приїхавши до своєї хати, він вислав післанця до Андрія, щоб його просити до себе в хату.

Андрій прийшов, виструнчився по військовому, привітався, а полковник Стефанів каже:

— Ви навіть не знаєте, як я вами тішусь. Будьте добрі, скажіть, як це ви зробили, що на вашому полі оре 23 плуги... Мені вас представляли, що ви радше ворог українського народу... Як це так було?...

— Бачите, Пане Полковнику, каже Андрій — це є доказ, що ті люди в нас працюють добровільно і без примусу. Хай вам вони розкажуть, чи я ворог українського народу. Як я приїхав в село, я сказав, що ми діти однієї матері України і разом будемо працювати та разом будемо дороблятися.

Це наша рідна прадідівська земля українська - руська.

Така наша розмова припала до вподоби й заступникові Полковника, п. Романцьові, що був мені відомим, як сотник, з яким ми розпрощалися в Ступсянах в часі наших визвольних змагань. А тепер ми тут знову зустрінулися...

На початку серпня 1942 року до нашого парку в ранніх годинах приїхав гестапівець Йоган Бекер. Це була така диявольська людина, що він скоріше стріляв людину, чим горобця. Така ненависть до всього, що не німецьке, така нахабність до других та така гордість, що аж соромно було слухати того тина.

Він зіскочив з мотоцикля, прикликав Андрія до себе, поставив перед себе на віддаль 6 метрів, скинув зі себе автомат, випрямився та заверещав: "ти партієць"? — Ні, я українець — відповів Андрій спокійно.

— Ти, бандеровець? — кричить він в друге...

— Я — українець...

То знову кричить, ти сякий, такий, ти... с...

— Я українець — сказав Андрій в третє... Гестапівець закинув на плече автомат, сів на мотоцикль і від'їхав не відомо куди.

Андрій щиро дякував Невидимому Богові, що його спас від того німецького шибеника. Підійшов до Степана, що приглядався збоку, і промовив:

— Степане! Ви білий, як полотно...

— А ви чорні, як земля — промовив Степан і оба разом пішли поволі вперед без цілі...

— Ходім в город, присядемо трохи та відпочнемо...

— Степан, це робота тих панів, що були в нас на оглядинах з Кракова...

Час проминав і до нас загощувала контроля за контролею, одні за одними, а також прийшли контролери від цукроварні з Переворська, бо хотіли побачити, як виглядають наші буряки... Контрольори були дуже вдоволені, бо наші буряки дуже гарно вдалися і ростуть та є надія, що будуть добрі і на цукор, бо, каже контрольор, що наші буряки кращі тут багато, як інших, що ростуть на добрих ґрунтах.

Одного разу ми отримали вістку від повітового Господаря, тобто від полк. Стефаніва, що будуть про-

давати корови на ліцитації, а також і коні. Тож ми пішли на означене місце, де та худоба була, і заки на нас прийшла черга, то всякі польські фольксдойчі та дідичі все краще викупили так, що годі було щось дешевшого вибрати та купити. Тоді ми порозставлялися так, що, як приїде полк. Стефанів, щоб він нас побачив, і щоб ми могли дещо йому сказати про той порядок. Тож полк. Стефанів, побачивши, що фольксдойчі вже наперед позначили собі, котрі кращі корови й коні вони будуть брати, — сказав, щоб і наші люди щераз подавали шнүри й закладали на ту худобу, що ще осталася краща та її собі купували. Так ми і зробили. Тож ми на приказ полк. Стефаніва заплатили гроші, а ті, що не мали, мали прийти до його канцелярії до Ліська й там це зробити. Андрій дякував полк. Стефаніву за той порядок і щире українське серце, бо не дав нам потерпіти від фольксдойчів при тих махінаціях з худобою.

Ми підганяли худобу до фільварку, раді, що маємо те, що нам було найбільше потрібно, те й закупили собі. Всі говорили лише про полк. Стефаніва і раділи, що мають в його особі помічника й добродія. Ми тоді закупили не лише корів і коней, але й безрог та овець трохи.

Стайні ми гарно повибілювали, зробили для безрог гарні клітки, до яких пускали по двоє поросят, а все те було білене кожного місяця, щоб було і чисто та гігієнічно та здорово для худоби. Тоді й нова контроля почала до нас приїжджати, тепер уже й для справ молока, тощо. Над чистотою молока і корів, зайнялася дружина Андрія, і все було добре та приємно працювати, коли людина ба-

чила, що дорібок справді наростав. Були чисті корови, а тимсамим і було чисте молоко, якого бувало досить багато, і весь молочний виріб у нас був поставлений на високому рівні. Доярки мусіли не лише мити вим'я, але й витирати їх чистим рушником, про що дуже добре дбала моя дружина. Масло вклала дружина у форми, роблені з дерева, а посередині мали вони переділи, й були вагою виробленого масла фунтові й півфунтові.

Одного разу прийшли до нас солтис з агрономом.

— Ми з проханням до вас, — кажуть вони. Ми дістали наказ здати високий контингент зерна тому, що не пускали дітей до Німеччини на роботи, бо самі мали тут що робити. Андрій сказав, що можна було б і допомогти, але то така справа, що ще треба подождати. Тож Андрій пішов за порадою до полк. Стефаніва і розповів йому, що його громада, а саме її солтис були в нього та просили допомогти їм здати контингент, бо вони, щоб не пускати дітей на роботи до Німеччини, подали більшу кількість ґрунтів, що їх треба обробити, а тепер прийшло більше дати контингенту. Про те люди тоді не подумали, що за це прийде більший приділ контингентів...

Полковник Стефанів сказав коротко: — Я наскільки можу, допоможу вам, а вас тепер прошу, якщо можете, допоможіть громаді та дайте деяку кількість сотнарів збіжжя, щоб було все гаразд.

Андрій прийняв до відома пропозицію Полковника та радів в душі й дякував Богові, що мав таку добру людину. Коли б так була вільна Україна, ми не мусіли б себе обмежувати, але було б і для нас та ще й другим...

На перестанку, у селі Устіянова вже ждали на мене солтис і агроном. Тож почули від Андрія радісну вістку. Вони мали зробити рахунок і точно, що буде бракувати наш фільварок все покрие нестачу. Тож всі ми тепер дякували панові полковникові Стефанову за пораду і дбайливість. В літі 1942 року появилсь в нас зв'язковий, показав свисток паперу та каже:

— Я до вас за городиною. Андрій прикликав Степана та сказав: Степане, коли той чоловік прийде і матиме такий папірчик, ви старайтесь полагоджувати те прохання і дати йому, що потрібно, а язик держіть за зубами...

Така процедура тривала до останньої хвилини, бо ще в 1944 році Степан по можливості видавав не тільки городину, але й готівку, яку видавав сам Андрій. Нераз і не два треба було дати і цента тим, що покищо бували в лісі, але вони були тими, що хоронили і себе і нас і вся Україна потребувала їхньої помочі. Свідком у цьому був Невидимий Бог, що так бувало.

Пані Білеківська, що говорила поправиво по німецьки, не раз нам казала, що місцевий комендант, німецької поліції за часто до нас приходив, і він любить походити по городі, інколи попросить городини, а за це дає пляшку горілки. Пані Білеківська вела в нас книговодство і знала багато справ, як наша господарка розвивалася.

Не раз ми обраховували хто найбільше чого продав.

Степан і Микола продавали враз із панею Білеківською городину, а моя дружина найбільше продавала масла й сира та набілу. Ми насаджували багато ярої бараболі, званої “американка”, яка сходила вчасно, і її в нас називали “яніна”, бо була трохи подовгаста.

Почалось копання буряків. Андрій замовив вагони, але залізничний уряд не доставив на час. Аж одного разу прийшов солтис та каже: “вже маєте вагони і завтра ладувати буряки...”.

— Завтра в нас свято Параскевії — каже Андрій, тож не турбуйте нас у свято... А буряки ми доставимо таки нашими підводами й заладуємо все...

Раненько наступного дня на підводи ми набрали буряків, доставили на станцію в Устриках та заладували... Аж тут приглядаємося іде валка, а напереді солтис із агрономом. І побачили ми, що наші люди такі “послушні”, — нині бо свято і ніхто їх не гонив, ні не змушував, а пішли до роботи. О, Боже, подумав я, чому воно так? Поїхали ті, що мали добрі коні, чи одну бодай добру конину, — та ба, але й поїхали ті, що мали й поганенькі конята і не міцні

вози. Все це робили в нас і для нас! Приїхали всі і не в свято, та заладували два вагони, так що всі святкували з Богом і у свято не працювати.

Найправду святу правду писав колись наш безсмертний Тарас Шевченко:

...“Обніміте ж брати мої,
Найменшого брата, —
Нехай мати усміхнеться,
Заплакана мати...
Обніміте, брати мої, молю вас, благаю...”

Здавалося, що 1943 рік принесе нам деяку полегшу, що все буде більше загосподаровано. Одного разу сказав мені Степан, що одна полька з пошти зачасто приходить і завжди купує багато городини, а ми не можемо всього їй віддавати... Степан сказав їй раз, щоб вона поговорила з господарем. Вона сказала, що буде говорити..., аж як господар буде вдома.

За пару тижнів після того, були наради в Ліску всіх дідичів, і саме перед 12 годиною дня повітовий “ляндвірт” — господар з Сяноку п. Фібек сказав, що по обіді буде оглядати фільварок в Устіянові.

А Андрій приблизився до полк. Стефаніва та до інж.-агронома Залізняка та запитав, чи чули вони, що то сказав “ляндвірт”?, що приїде до нас оглядати фільварок, а як інші відвідував, то повідомляв на два - три тижні наперед, а нас повідомляє годину перед приїздом.

— Будьте спокійні, — відповів на мої слова полк. Стефанів! У вас і так все є в порядку. Для Андрія було ясным, що це є польська фольксойдчерська робота. Тож треба було якось перехитрити і Фівека й польських фольксойдчів. З Ліська до Устіянова було 22 кілометри. А п. Фібек напевно на обід поїде не до Сяюка, лише до села на фільварок до Вільшаниці, де мав взірцеву господарку. . . . А з Вільшаниці до Устіянова є ще 13 кілометрів. Значить, що яких 15 хвилин після обіду, Фібек може бути вже в Устіянові. Знову ж Балиські дідиці поїхали додому, інші ж знову пішли до ресторану на обід, — пішов туди й Андрій, і якось так жартуючи, ми висловились, що Фібек сконфіскує наше господарство, та що ми сьогодні є останній раз спільно на обіді. . . . Що буде, то й буде. Тож Андрій поставив для всіх ще по одній чарці (келішку) горілки та по великій склянці пива, а сам вийшов, щоб потелефонувати до Українського Комітету. Та от тут і біда. По телефоні відзивається з Устіянова панночка і каже: “кто то муві? . . .” Допілка? . . . Тераз ест обядова пора!” і відложила слухавку.

Повернувся до ресторану й тут уже не жартували, а таки напів серйозно говорили, що Допілка вже зі страху “достал розвольнене”, бо йому фільварок заберуть. . . . Тож Андрій вдає, що того і не чує. Попросив кельнера, щоб щераз дав по чарці та по пиві, а сам зігнувся, і вхопився за живіт, наче його то дуже болів, перепросив всіх та вийшов з ресторану. Андрій викликав щераз Комітет до телефону, й тимразом получився.

— “Попросить до телефону ланю Білеківську”.
За пару хвилин пані Білеківська питає, що нового?...

— Чи ще нікого в нас не було? — питає Андрій.

— Ні, не було нікого... — відповіла пані Білеківська.

— То прошу скажіть всім, кому лише треба, що сьогодні має бути в нас на візитації пан Фібек. І то вже зараз пополудні... Скажіть Степанові, щоб усе і всюди: в стайні, в городі і на подвір'ю, все почистили якнайскоріше... Дякую.

І на тім закінчилася телефонічна розмова.

Хвала Богові! Андрій дякував Богові за те, що мав можливість стільки сказати... А дальше, хай діється воля Божа! Сів коло телефону й відпочивав, бо психічно був дуже змучений...

Часу тепер було і на відпочинок, і на роздумування. Тож Андрій думав, як то колись давно польські пані Чаплінські та Потоцькі нападали на маєтки нашого гетьмана Богдана Хмельницького в Суботові в Україні, та як усе те руйнували та ще й жінку підвели та викрали, а сина вбили... Вміли нищити тоді та й тепер готові б нас українців у ложці води втопити...

Та час проминав, Андрій подякував Богові в душі щераз, та повернувся до ресторану, але звідси вже всі пороз'їджалися додому, лише поляки-фольксдойчери ще осталися там, але вже спокійні. Тож пообідавши тепер та розплатившись, Андрій пішов поволеньки через Глинне до Угерець на станцію. По дорозі роздумував та переконувався, що то не Фібекові треба тої наглої візитації, але полячкам, щоб нас пришпилити. Надійшов доїзд, і Андрій поїхав з думками, що саме діється тепер вдома? Ось

недалеко вже перестанок Устіянова. Через вікно побачив Андрій, що там на станції стоїть пані Білеківська зі своїми сиротами; стоїть також Степан, але якось всі усміхнені...

— Були, були в нас... заговорили нараз при зустрічі зі мною.

— Були двома автами — продовжували.

— А, який же вислід — спитав нетерпеливо Андрій?

— Та, вислід добрий — каже Степан. Ми, як лиш пані Білеківська повідомила нас про приїзд ("візиту"), ми вигнали худобу далеко в поле. А у нас у стайнях і так чисто. Одного дижурного ми оставили в стайні, а хлопця післали на горбок, щоб виглядав "гостей"... і, як будуть над'їжджати, щоб дав знак свистом. Робітників поділили на кілька груп, і вони скоренько почистили, позамітали. І, коли приїхав авта, то всі робітники вже працювали на місцях у городі.

Панове з першого авта, а їх було двох, — пішли відразу до стайні. Дижурний сказав, що в стайні сміялися та потакували до нього "гут-гут!". Це там був Фібек з жінкою. А з другого авта висіло чотирьох мужчин і просто пішли до городу, все оглянули, але нічого до робітників не говорили.

Наступного дня Андрій стрінув на дорозі припадково учителя, що був також і районним агропомом села Устрики Долішні, та з далека кричав: "Ти вчора мав щастя!"

— Пане учителю, та яке ж там щастя...? — промовив Андрій наче на оправдання, щоб відповісти на виклик учителя-агронома.

— Таж учора по обіді в Ліську п. Фівек сказав, що зараз їде до вас на візиту. Це було так несподівано, бо ніколи і ніде такої раптової візити він ще не заповідав.

І справді, я учора бачив п. Фівека з дружиною та говорив з ним про деякі господарські справи. І, уявіть собі, що вони обоє вас дуже хвалили за добре ведену господарку, — продовжував учитель-агроном.

— Пане учителю, відповідаю. — І вам щиро дякую за таку добру вістку. Я радий, що якраз я з вами тепер стрінувся та довідався про те, що мене найбільше боліло й інтересувало, після вчорашньої візити.

Після того поїхав я до Сянока, бо було також мені цікаво почути, що ж говорять тепер мої “сусіди”, що вже предсказували, що все майно сконфіскують? . . . Та тут нічого поганого ні нового не довідався. Все було мирно і спокійно.

Аж у вересні 1943 року, прийшов до мене в хату солтис і агроном та показують купу паперців, — все це “бецугшайни”, на горілку. Кажуть, що вони оба їздили до Союзу, а також їздили і до Ліська та ніде немає горілки, всю розібрали, лише “бецугшайни” осталися. Тож просять, щоб ті папери від них перебрати. Андрій погодився, перерахували, й паперці забрав до себе. З тим поїхав до Ліська до полковника Стефаніва. Тут показав я йому паперці. Кажу: це від громади з Устіянова. Просять допомогти,

бо громадяни паперці дістали, але на них навіть горілки не можна вибрати, бо немає, кажуть...

Полковник прибав свої печатки та відіслав мене будьде, і там можна буде все отримати і дати для громади Устіянова. Повернувши до дому, було повідомлено солтиса, що все є поладнане і громадяни матимуть за свою працю і "бецугшайни" хоч трохи горілки. Та цю справу вже решта полагодив наш Степан, що завжди помагав мені всюди.

Одного разу прийшов солтис щераз з своїм агрономом та кажуть, що вони в імені громади ту горілку дарують нам для вжитку на фільварку. Андрій подякував, але сказав, що і те буде винагороджено у свій час.

Приходили інші й при тій нагоді побавилися та закусили і так громадно розрадили своє горе. Справді, де "згода в сімействі", як співається в народній пісні, там є успіх.

Або, як то співається в одній пісні:

Не хочу багатства, ані грошей мати,

Ні паном бароном, ані князем зватись, —

Лиш добрий най буду, і Богу миленький,

Хай люблять мя люди, тоді я щасенький!...

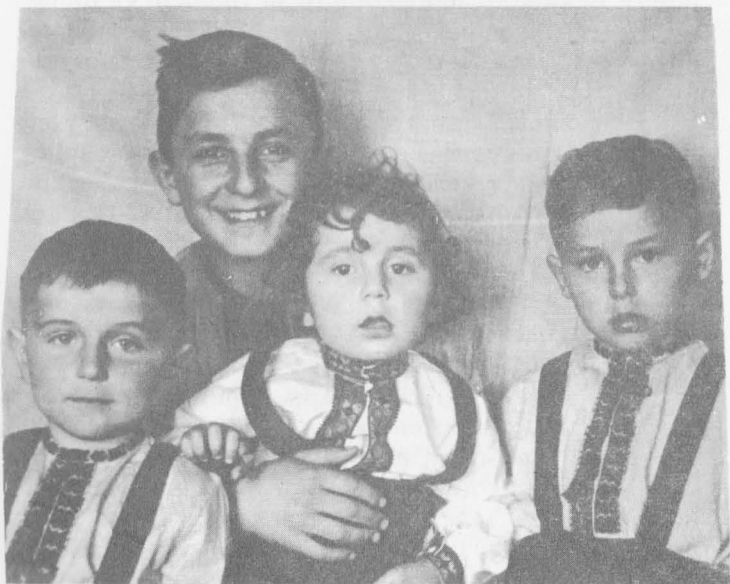
Хіба можна забути ті гарні гори, ті пісні, тих чудових і добрих людей нашої гарної України, а зокрема тієї її частини, що зветься Лемківщиною?

Не забув і я цю, здавалося б глуху закутину, де не тільки мене моя мати породила, але там я і вчоростав, там і до школи ходив, там і перші слова неодної пісні та деклямації починав вивчати і напам'ять говорити.

А тепер, болють, і пераз тяжко серце болють.
Он там, он там завжди серце мос тягне,
Бо там, бо там воно спочити вічно прагне . . .

Там на наших правічних, любих і рідних українських зелених Карпатах нашої незабутньої Лемківщини.

Такі і інші думки тепер снуються і їх треба сприймати, ними дорожити, бо то це, що нам у серці залишилось за довгі роки життя, праці, і трудів для тих дорогих клаптиків землі української.

Діточки села Р і в н я на Лемківщині.

НЕ ПРИ ПИВІ ТА ВИНІ ...

Такі слова написав я, бо й справді не даром у нас казали, згідно з народньою пословицею, що: "Не при пиві та вині, а лише в біді пізнавай своїх друзів..." І це вічна правда, якої ніхто і ніколи не захитас та не поменшить її значення і правдивости.

Прикінці місяця березня 1944 року, під вечір, до Устіянова підїхала підвода аж під нашу хату, і з цієї підводи зносять старенького, сивого, як голуб, важко хворого чоловіка. В хаті поклали хворого на постіль і самі відїшли. В ночі старенький опритомнів та просить в Бога помочі.

Наступного дня ранком я поїхав підводою до найближчого містечка за доктором, бо хворий важко дихав і просив помочі, якої ми не могли йому дати, тож поїхав я по лікаря, може йому щось поможє, чи дасть якісь ліки на зменшення болів.

Приїхав лікар і ствердив, що хворому треба давати щодня застрики. Він дав йому лікарства та таблетки, і застрики, але казав, що хворому треба давати такі застрики якийсь час щодня. Запропонував я докторові, щоб приїжджав щодня, ми йому пішлемо підводу, і винагородимо йому за поміч для хворого. Доктор, українець, бажав допомогти хворому та сказав лише, що це багато коштуватиме, бо ті застрики тепер важко дістати й треба дорого платити.

Лікар згодився приїздити. Коли б стан хворого погіршився, тоді треба негайно вислати підводу і він приїде зараз. Лише в остаточній потребі його кликати, бо він, як лікар має також і інших хворих, що ними піклується в околиці.

Одного дня хворий прикликав мене до себе, дав ключ та попросив відчинити йому валізку, в котрій була ще одна менша. Він і до неї пошукав ключика та казав Андрієві її відімкнути. Я її відімкнув, а там була ще третя маленька. Хворий просить подати ту валізочку йому та, щоб я піде тепер від нього не відходив.

Я подав валізочку, хворий її сам відчинив та показав багато різних військових відзначень, а між ними і царські і українські ще з часів Отамана Симона Петлюри та навіть польські.

Хворий зворушей почав плакати та дякувати Богові, що ще очуняв і хоч нам про все те розказав.

— Я, каже, білорус сам. Ще в 1914-15 рр. я впав з свого літака в Карпатах і видужував, але мав поламані два ребра. Потім служив я Україні, а після того служив я і Польщі, як її найкращий літун - старшина. Але тепер на старість мене прямо викинули, і нікому мною було заопікуватись...

Ми слухали тих розповідей та дивувалися всьому тому випадкові. Ще кілька разів потім приїжджав до нього наш лікар, аж одного разу приїхала та сама підвода і той самий чоловік казав його посадити на підводу і відїхав з ним невідомо куди.

Я запитував, хто він, та відповідь отримав лише коротку:

— Я його родич, це мій нерідний тато... я йому пасерб, а вам хай Бог заплатить за ту поміч, що ви йому дали... Більше не хотів сказати ні слова, і не сказав, як він називається, лише сів на підводу і від'їхав.

Дні проминали. Війна велася так як в попередніх місяцях, лише з тим, що тепер фронт вже посувався не на Схід, але зі сходу на Захід, і наближувався до наших гір.

Пригадую собі одного дня в червні 1944 року у наше вікно постукав хтось... То був полковник Стефанів. Ми привітались. Ще було дуже зранку і нас немало та візита здивувала. Але полковник сказав, що він з дружиною Натаською люблять дуже природу і спів птахів і в таку то пору був саме поїзд і вони приїхали та висіли на перестанку в Устіянові, а що то було недалеко до нашого рідного села Рівня, вони прийшли до нас.

Ми погостилися та пан господар інтересувався моїм господарством, моєю пшеницею, що ланом хвилювалася та приваблювала очі.

— Коли, почав я говорити, — казали, що на тій полі й овес не вродиться, ми попрацювали і маємо таку гарну пшеничку — додав Андрій на потіху Полковника, який дійсно любувався природою і її дарами.

Тут за буйшої Польщі було летовище, і цю площу, порадившись з робітниками, ми відводнили, прокопавши відповідні рови. І, так пане Господарю,

ми попрацювали, та ще до того засипали стависька, і на них ми зробили те урожайне поле. Ми орали й переорювали, щоб земля була горошкувата та щоб родила. Ми порушили тут спідну "мертвицю, що була під тонкою верствою землі, і тому земля не родила, що була мертвиця та не перепускала води. А, коли ми і ту мертвицю зрушили тоді ми дісталися до землі, яка почала і нам родити не лише овес, але й пшеницю.

— А тепер погляньте, пане Господарю на право, ось так за 200 метрів. Там є "гетто", але не лише жидівське, а й багато там загинуло і наших українських синів.

Одного разу в квітні, 1944 року, приїхало до нас двох німців гестапівців і їхній фірман, та сказали виділити їм під лісом 10 гектарів землі і щоб там ніхто більше з нас не став ногою! То був наказ і ми не знали, що це має означати, але випитувати не було кого. Німці обгородили 10 гектарів землі високим парканом з дощок, а потім обвели колючим дротом, збудували наче комин, і там звозили потім жидів і українців, та палили. Щовечора розносився сморід спаленого тіла, що аж очі виїдав. З тих тіл помордованих.

Ті німці то були відомі гестапівці Йоган Гекер та Мілер. Вони сказали, що забирають 10 гектарів землі на один місяць часу... та це продовжилося і то було місце страчення. Там щодня військові та поліційні тягарові авта звозили то людей то трунів і їх там палили. А з Сянока з тюрми забрали 29 українських в'язнів і їх тут привезли, щоб вони викопували трупи в Устриках та Літовиськах і звозили їх до нас на то місце і тут їх спалювали також. То був страшний вид і страшні часи для нас настали.

Ми ніколи не були певні свого життя ні в день, ні в ночі. Бо кожного разу когось забирали, вивозили, і стріляли, чи душили та спалювали.

А 31 травня, 1944 року, пане Господарю, ми працювали, і чули як недалеко, може за 400 метрів від нас, кричали з болю люди. Ми бачили, як один чоловік продерся через паркан той та почав тікати, і вже добіг був до річки, але незабаром повалився. Його прострілили, а потім надбігло кількох німців і прострієного українця пробили багнетами. Там на тій прадідівській українській землі замордували, а потім поволікли його до того "гетта". Того вечора всіх чотиреста українців розстріляли до одного. Це були українські політичні в'язні зі Сянока та з різних околичних місцевостей. Там були й жиди, але найбільше було українців, які тоді згинули мученичою смертю.

Так, то я розповідав та водив пана полк. Стефаніва по тім полі, бо мені здавалось, що це роблю останній раз, і що в останне ми бачимося разом на рідній землі, на нашій дорогій Лемківщині. Що маємо небагато часу і можливостей поговорити та спільно потішити себе, хоч надій великих на краще не було. Німці програвали війну і жорстоко переслідували всіх українців. Спочатку нищили жидів, а тепер добиралися до українців і їх винищували на кожному кроці. Вони закидували кожному свідомому українцеві приналежність до "Бандера Бевеґунґ", і арештували, та вивозили або на місці вистрілювали свідомих наших хлопців, що гинули сотнями на кожному місці по селах і по містах, по містах і по дорогах.

І от сталося, що німці на початку червня

1944 року обгороджене місце порозбирали, все поле переорали і заволочили, так, що сліду не стало, що там такі жахливі злочини німці поповняли. Може ніхто, або мало хто про це знає, бо то було відокремлене поле під лісом, а до того все обгороджене, парканом з дощок, і дротом колючим, а все те високо на 10 метрів височини, а над тим усім стояла будка зі сторожею та скорострілами. Всю ту площу, як уже сказано потім заорано, заволочено, і всі сліди затерто. І навіть тепер можна б там знайти кісточки і нігті людей, помордованих німецькими гестапівцями.

Так то осталися німі свідки знущання і мордування невинних людей німецькими гестапівцями весною 1944 року Божого, який приніс німцям за те невдачу за невдачею. І вони посувалися назад до свого "фатерлянду", звідкіля вийшли, але тепер їх били і москалі, і американці і українські повстанці.

Казав Бог у своїх заповідях: НЕ ВБИВАЙ!

Та тепер лиш Він Один знає ті знущання і вбивства, що їх німці переводили над нашим і не нашим населенням. Гинули жиди, гинули українці, гинули також і інші. Не помагало пізніше і полякам їхне "Фольксдойчерство", бо потім, а головно при кінці і вони відчували тягар війни на собі. Прийшла Божа кара і на них за поміч у винищуванні українців.

Така то була культура та цивілізація, що її переводили практично німці у 20-му сторіччю собі на ганьбу та людям на пересторогу. Всьому прийшов кінець, і лише нові гнобителі московські, дальше безкарно проливають українську кров. Але і їм віреться, і їх постигне кара Божа і людська за всі злочини, які перевернули ті злочини, що їх німці робили.

Так проходились ми по полю і по городі та розповідали собі, і передбачали те, що нас ще жде.

Показав я Господареві і те каміння, де колись стояли будинки, а на їхніх руїнах, тепер остались камінці та цегла, але й город гарний, бо удержували порядок та мали користь зі своєї праці.

Пішли ми потім разом до мого рідного села Рівня, і тут ми погостили свого дорогого Гостя та паню Стефанів так щиро, як могли.

При стрічі з людьми полковник Стефанів завжди всіх перший поздоровляв по християнськи: Слава Ісусу Христу! Людям це дуже подобалося, і вони не раз мене питали, хто був той добрий пан, що так гарно нас поздоровляв? . . . Я відповідав та говорив, що і українці мають великих людей, але так сталося, що не мають своєї держави, і не раз ті великі люди ще більше терплять від людей невчених і від селян.

— Так, так, це наш пан Господар з повіту Лісько. Він військовик, полковник Стефанів. А це — його дружина — пані Наталя Стефанів, господиня у фільварку Рівня.

Після тих привітань прийшов ще до нас сотник Романцьо і всі ми провели радісні хвилини на тій гостині, що була наче родинним святом. Показували нам теж свої малярські праці, що їх виконувала пані Наталя Стефанів у вільні від зайняття хвилини.

Після того ми оглядали наше село, церкву, школу, тощо.

Наша зустріч й оглядини дали нам багато нового й наче те нас наблизило та ще більше прив'язало до себе, як приятелів. Ми оглянули нашу чудову церкву, що хоч старенька, але й тим важенька, бо такої старинної церкви не всюди трапляється побачити.

Андрій почав оповідати про те, що в 1937 році громада Рівня почала будувати ту школу, яку тепер оглядають, і хоч тієї школи всередині ще не викінчили то вже в 1939 році громада рішила будувати нову церкву. Вже з міста Хирова підводами було привезено 85 тисяч цегол на будову церкви, закуплено дві тонни цинкової бляхи на покриття даху. Купили також і дошки та бруси-бальки, й все було приготоване до будови нової церкви громади Рівня. Та, як прийшли большевики, то ті наші домашні нерозумні "большевики" Федьо Конопельський та Микола Бібкович, поклали червоні опаски на рукави, і все те добро видали московським комуністам. На тих оглядинах ми закінчили нашу приятельську розмову, й гості та господарі розійшлися домів.

* * *

Вже недовго приходилося господарювати, бо все валилося: валився "Третій Райх", валилися всі його насильства, і на їх місце наступала дика орда зі сходу — московські комуністичні полчища, що гнали німаків всіма шляхами.

Ми вже навіть не поверталися назад до дому на фільварок, але за порадою Андрія, переночували з дружиною у своїй рідній хаті в Рівні, — спали на сіні на стриху, як колись ще за "добрих часів", і це було найкраще. Та вже над ранком, хтось нас почав будити.

— Вставайте, — кажуть. У нас були вартівники і казали, що за вами питали німці. Вони залитували, де живе тут Допілка?... Вартівники сказали, що ви є в хаті і щоб ви скоро вийшли. Я скоренько вдягнувся, але не до німців, а з думкою тікати... Боже мильй, а куди ж мені тікати? — подумав я. А тут ще й дружина перелякана зі мною.

Подумав та пішов до хати, де було лише дві са-
мітні жінки, — бо здавалося, що там до них ніхто
не заходить. Це була вдова, бо її муж не повернувся
з війни, а обі її доні забрали з собою большевики,
які тут прийшли в 1939 році, і по них слід припав.
Проживала тут жінка Текля Дець, та її старша доня
Марія, з чотирма маленькими діточками, сирітками.
Прийшов я до них та попросив, щоб не світили в
хаті. Вони мене впустили в хату й ми почали пошепки
між собою говорити. Нараз бачимо під самими вік-
нами німецький поліцист зі зброєю посувається в
сторону хати та почав гримати, щоб його впустити
до середини.

Боже! Тож що таке, подумав я собі та став ні
в цих, ні в тих. І хто б то дав їм знати, що я саме
тут опинився? Думав я, та не було коли й думати.
Треба щось радити. Щось діяти, — або тікати, або
ховатися тут таки в хаті перед німцями.

Раз робиться мені гарячо, то знову холодно, і
треба хіба ховатися під постіль, або скоро лізти на
стрих і там заховатися. То ж кажу: Марійко, не
бійтеся, — ви йдіть до діточок, а ви, звернувся я до
другої жінки — йдіть і впускайте в хату німця...
Я ж сам ще стою серед хати...

Німець увійшов у хату, а я засвітив йому лямп-
кою-рефлектором так, щоб ми могли один одного
бачити й досить виразним і гострим голосом кажу:
“чого ти тут хочеш?”

Німак нічого не відповідає, але дивиться мені
теж в очі і ані я з нього не спустив свого зору, ані
він з мене своїх очей. Питаю щераз: “Може ти хо-
чеш хліба?” Відповідає, що не хоче хліба... А що ж
ти хочеш? — питаю його в третє? Чи хочеш молока?
Ні, не хочу й молока.

— То скажи мені, чого ти хочеш і за чим прийшов до хати, питаю його знову. — Може хочеш води? — Каже, що не хоче води.

Я стою і набираю відваги, бо не маю зброї, хіба цю лямпку-рефлектор, і вже думаю, що за кожний ворожий проти мене рух німця, зараз та лямпка застрягне йому напевно між очима так, що він вже не рушиться більше.

Так ми постояли мовчки, і хвала Богові, німець почав посуватися назад до виходу, а я стояв на місці мов вкопаний... Так закінчилося спокійно. Німець вийшов із хати, а старенька жінка зачинила знову двері й потім обі з донькою поклякали перед іконою Матері Божої і ми всі щиро молилися та дякували Богові, що не допустив до більшого нещастя. Дякував Богові Невидимому й Андрій, присів він та втирав сльози, що летіли з очей. Тяжко подумати, що чужинці мали більше право в наших хатах, як їх власники. Як почало на дворі дніти, й жінки просили остатись щоб їх оборонити від іншої напасті, бо вже в них забрали німці віз й коня. Я ж кажу, що й сам знаходжуся з такому положенні, що й мені треба тікати. То ж треба побудити хлопців, хай забирають коней та тікають теть, бо німці все те забирають і вивозять з собою в Німеччину. Збудив я хлопця та кажу: — бери з собою коні й тікай та примісти їх аж там біля річки при тім високім березі, де ми маємо сховок на березі для них. Але постарайся, щоб коні мали що їсти. Німці боялися лісу, але заходили до сіл і ніби торгували, а в дійсності все забирали не плативши та брали зі собою.

Якесь передчуття каже мені піти також та подивитися, як хлопець примістив коні, чи дав їм їсти, тощо. Але як люди побачили на подвір'ї мене, по-

чали плакати, та так голосити, що я не знав, що таке сталося з ними? Прийшов я до хати, а в хаті всі стоять та плачуть. Питаю, що сталося, але від нікого не можна слова видістати.

Бачу за столом сусідська дівчина, 16-річна Розалія Мисько плаче, мов напівбожа свільна. Успокоюю її та питаю, що сталося? Виходить, що якийсь німець, чи зайда був у них в хаті над ранком і сказав, щоб дівчина йшла з ним десь копати окопи, чи щось таке... І вони дівчину пустили. Кажуть далі, що німець завів дівчину в лози, але мій хлопець над'їхав з кіньми, тож як Рузя побачила його, пізнала і почала кричати та втікати від німця до хлопця, що був з кіньми. І, от тут така подія. Дівчина, щойно вирвалася німцеві з рук та прибігла тут до хати, й плаче та розказує про своє горе й пригоди з німцем.

Кажуть далі жінки: — ми вже думали, що німець прийде до нас за дівчиною і нас повбиває... А, от побачили ми вас, то й з радости заплакали, що Бог нам вас післав на поміч...

* * *

Вже сходило сонце, коли я з дівчиною вертався до хати. В хаті не застав нікого, лише з жінок, а між ними була жінка Марійка Г., з сусіднього містечка, мала малу донечку з собою, а чоловік завжди десь мав різні зустрічі, і бував поза хатою. Молоде подружжя оставило свою маленьку донечку в своїх родичів, а самі були зв'язані з українським підпіллям, і помагали своїм друзям, молодим хлопцям, що гуртувалися в лісі на те, щоб недопустити до остаточного винищування наших людей німцями, які втікали самі й нас грабили та винищували, як скажені. Те молоде подружжя справді помагало рятувати інших, помагало Україні в боротьбі з окупантом.

Одного вечора Павло, її муж, повернувся до хати дуже сумний. Павло, що ще цієї ночі мусимо втікати, бо завтра тут будуть большевики.

Та вістка поділлала на нас притиоблююче. Хоч ми всі знали, що большевики таки прийдуть, і що німці нас жахливо переслідують, але коли прийшла хвилина тікати з рідної хати — це було для нас дуже боляче — перед большевиками, що були новими "визволителями", які грабили ще гірше від німців...

Приготовляємо на швидку руку вози, а тут ще нам приводять артистів зі Львова, щоб їх взяти на вози. Ми вдоволені, що не самі, що з нами артисти з Львівської Опери, люди вчені, які мають досвід. Як що вони тікають, то нам також немає іншого вибору, а треба вступитися з дороги новим наїзникам, що не шанують ні людей, ні Бога, а знущаються над людьми гірше німців. Усіх переслідують та вивозять в Сибір на каторги.

За вказівками наших підпільників ми опустили село і подалися далі на Захід. Підпільники з нами! Вони нам помагають, нами опікуються в тій суматосі. Коли треба буде від'їжджати дальше на захід, ми до того przygotowилися.

* * *

Віз приготований до далекої їзди, і Марійка заладувала необхідні речі, а решту залишила на місці. Настала гаряча пора від'їзду, й ми децю беремо з собою, а децю оставляємо. Місцеве Українське Командування передало мені деякі розпорядження, що треба кінцевого зробити і з чим можна і треба вібиратися ген на захід сонця...

ПРОЩАЄМОСЯ З РІДНИМИ СТОРОНАМИ

Така гарна погода. Саме такої гарної ночі з дня 16-го на 17-е вересня, саме в 12-ій годині вночі прощаємось з рідним селом Рівня та з рідними й знайомими. Прощасмо рідну українську хату, й з молитвою на устах просимо Невидимого, але Всемогучого Бога, щоб нам поміг і провадив у далеке невідоме...

Німецьке військо прямувало поспішно на захід повною парою. Останні відділи відійшли й ми осталися між двома фронтами, між полозою, що відділяє німців від большевиків — московських комуністів, що наступують на п'яти німецьким воякам. В селі так тихо, ми віддалялися подальше від рідної хати, як жінки оглянувшись поза себе, так і заголосили і заридали, що й собака почав гавкати, і годі було їх заспокоїти... Та ми від'їжджали та віддалювалися від рідної хати, так, як би нас хтось держав. Їхали, й не могли від'їхати. Спішили, й не могли скоріше лишити рідного села й рідних хат. Все так наче б то за нами плакало й нас завертало й казало: ... не від'їжджайте від нас...

Та віз котився все далі й далі й так ми оставляли позаду себе рідну хату, рідних людей і рідне село, а далі — й рідну землю...

Доїхали до містечка Литовиськ і там переночували. А вже зраня-ранком їдемо далі... Та якраз п. Павло Г. поїхав ровером на розвідку... й повернувши, каже:

— Ми цю ніч будемо ночувати в Літовисках... Ми так і зробили. Ніч перебули в Літовисках, а наступного дня ранком ми продовжували їхати вперед до села Протісна. Так ми доїжджаємо до нього та славимо Бога, за все, що нас провадить щасливо у невідоме...

Приїхали до Протісної й тут дещо довідалися, бо тут була Українська Команда. Тут же ми й заночували, бо було якось привітно й мило, а до того свої люди в команді давали нам надію на милий відпочинок та головне хотіли відпружити свої нерви й сьак-так відпочити.

Переночувавши, ми порадилися, що дальше рибити, бо нікому не бажалося від'їжджати далі в чужину тому, що ми не знали її.

Може колись настане час, що можна буде більше про те, написати, як ми далі промишляли, і як ми далі представлялися на захід, і яких пригод зазнали в дорозі.

Але сьогодні про те не згадую, бо може то ще не настав той час. Може, колись ми, а може і хтось інший спом'яне та напише про ті часи більше, обширніше і воно буде виглядати краще, як це мені тут тепер вдалося описати. Не все можна написати, що людина хотіла б, а також не все можна сказати тепер, щоб все було ясно кожному, бо такий час тепер, що нас і тут переслідуватимуть за Правду. Ще не щезли ті потвори, ще мають владу і силу над Правдою.

Так то ми справді не втікали, але ми наказ і тут сповняли. Можна б про нас так точно та правдиво сказати. Так воно було. Нам треба передати поколінням, щоб не забули, але пам'ятали та знали, як їхні батьки рідні землі опускали.

* * *

Ми тут оставалися. Ми мали тут свою Українську Команду... Тут було місце для всіх, хто хотів і хто міг попрацювати також і для тих, що оставалися на Рідних Землях, бо їм ані закон сумління, ані любов до Батьківщини не давали можливості ті землі опустити на поталу одних, чи других займанців. Тут з околиці, де я пізнав полковника Стефаніва, точно сорок добірних хлопців, мужчини, як вибрані, високі, гарні й сильні. На все готові, до всього рішені на послух і на чин, на боротьбу і на працю для добра і для слави своєї Батьківщини — України.

Сорок лише з одної місцевості, а всіх їх разом було багато-багато, і всі зі зброєю в руках, що аж радісно, що аж мило було не лише говорити з ними, бути між ними та радіти і жити тим духом певности своєї Правди, що її голосили, що за неї були готові кожночасно і життя своє віддати.

Чи може бути щось кращого для людини, жולי серед невідрадних обставин, зустріне когось, що готов помогти та постояти враз з вами за спільні ідеали, за спільні ідеї, за все те, що вам миле і рідне... Як почути, що ті люди — то ваші брати по крові й кості, що то ваші оборонці, що то ваші друзі, які хочуть жити, боротися і гинути за Україну, а не за німця, ні за москаля... Таким людям належиться признання, пошана і любов від кожного українця.

Пан полковник і пані полковникова Стефаніві, це бачили, і на старші свої літа переживали й напевно тим тішилися, бо краще мати приятеля навіть бідного, але гідного, а ніж великого пана на чужому возі...

Побували ми ще деякий час тут в Українській Команді, на основі її наказу, ми незабаром поїхали далі до невеличкого села Беріжки, що лежало недалеко від Протісної...

Тут, у маленькому, але нам милому й дорогому українському селі славної Лемківщини, ми отримали від Української Команди останній наказ, що нам робити.

На сьогодні хай це буде милим спогадом, і незакінченою розмовою з читачами, бо віримо, що ту розмову можна буде закінчити не лише тоді, як не буде небезпеки; але тоді, коли настане наша правда на рідних землях Соборної України. Це станеться напевно, і ми ще зазнаємо великої радості з життя, яка перевершить і затемнить всі наші терпіння, горя і смутки, що налягали на нас і на нашу землю довгі й жорстокі роки. Настануть часи Волі усім, і нам, і вам, і всій Україні на честь, а Богові на Вічну Славу!

Андрій Допілка,
український лемко.

Дня 18 травня 1967 Божого року.

* * *

У БРЕМЕНГАФЕН...

На весні в 1949 році, багато біженців всідало на корабель, щоб від'їхати на захід, до вимріяної Америки. Всі ми відплили кораблем на широкі води й день-за-днем, наближалися до міста Нью-Йорку. Причалили й висіли на сушу, щасливі, що закінчилася морська 'слабість', та що знову матимемо ґрунт під ногами...

Ми опинилися в пристані, де лемка з жінкою відставили, щоб подождав...

Жде лемко й жде, й ось зустрів одного знайомого та заговорив пошепки: "Пане магістре, ви знаєте трохи по-англійськи, от запитайте тих панів, чому вони нас відставили набік та кажуть нам ждати?... Та пан магістер похилив голову, притиснув течку до себе, й пішов собі геть. Це був заступник голови табору в Міттенвальді.

Лемко поглянув на дружину, що залівалася сльозами.

Її доля була сумна. Ще в 1908 році покинув її батько ще маленькою. А в 1910 році оставила її й мати. Тож виростала вона сама, без відповідної опіки й родинного тепла... Вона підросла й раділа тепер, що матиме можливість побачити рідних, бо отримата була від них пацери, аж ось тут... задержали її. Все не так.

А її муж, лемко, хотів знати теж, чому їх задержали.

Дівчата села Рівня.

Питав я іншого чоловіка, але й цей не відповів.

Ще більше сумно нашому лемкові.

Тимчасом пасажири повиходили з корабля, а нас задержали та сказали по хвилині також виходити...

Люди почали вітатися з рідними, що їх очікували, цілувалися, а моя дружина так розглядалася за батьком і матір'ю, що жили біля Філядельфії, а до нас не прийшли...

Так забрали нас з великого корабля, посадили на менший, і знову почали взяти, але куди?... не відомо.

Нарешті приїхали, й нас завели до будинку, де ми зустрінули багато людей. Тут ми познайомились з одним православним священником, його дружиною та миленькими діточками. Це таке незабутнє й гарне. Згодом приступило ще до нас двох інтелігентних українців, і чомусь вони нас потішали, мовляв — будьте спокійні, все виясниться... Але ж, де ми є?...

МИ НА ОСТРОВІ СЛІЗ...

Ще того ж самого дня повели згадуваного вже молодого українця десь, а по певному часі, він прийшов до нас та заявив, що є з Бережанщини, але двох жидів з Волчині зробили донос на нього. З решти оповідання виходить, що той українець з Бережанщини ходив у Рівнім до школи враз із тими двома жидами (жид і жидівка), і тепер ось вони обоє присягали, що він убивав жидів...

Як пізніше виявилось, судді не могли так злегка повірити обом жидам та сказали представити ще бодай одного свідка, і тоді аж відбудеться ще одна розправа в суді...

Цікава знову ж була справа з українським православним священником. Він нам заявив, що вони обоє з дружиною народились і виростили на Волчині, але якісь два жиди присягали, що вони знають їх з міста Турка в Галичині, як там вбивали і переслідували жидів... Хоч вони невинні, та все ж немає тут нікого, хто б про це посвідчив. Свідки є в Німеччині, тож мусять ждати, щоб посвідчили. "Так то ми далі перебуватимемо на Острові Сліз"... закінчив священник.

Було ще двос старших віком українців, що мали якісь неупорядковані документи, то й ждали тут на вияснення...

Так то обоє лемки далі роздумували над тим, чого їх задержали. Часто до нас приходили дві американки від Католицької Акції, й одна з них говорила добре по-польськи й ми могли розмовитися. Ми питали їх чому нас задержують.

Дуже раділи ми, як всі враз із православним священиком щодня ходили до каплички підкріпитися в своїх молитвах.

Одного ранку моя дружина розжалобилася та розповідала тим обом американкам, як її родичі були змушені з причини убогости покинути Рідний Край давно, а вона сама осталася наче сирота й так виростала між чужими. В 1926 році переслали родичі \$2,500. На запитання, що собі купила за ті гроші — дружина відповіла, що купила від жидів хату і стайню, і з тієї хати зробили потім кооперативну крамницю, бо хата була при дорозі та ще й стояла посередині села. Кооперативу назвали "Єдність".

Коли ж у 1939 році прийшли большевики, то забрали від нас — каже дружина — землю й хату, а мужа заслали в тюрму. А вже в 1940 році прийшли буди до нас два енкаведисти й політруки — продовжувала дружина, — щоб їх нагодувати. Було то на саме наше Різдво в зимі. Вони то розпорядилися в нашій хаті по звірськи: скинули зі столу біленький обрус-скатерть, а все інше теж порозкидували, сміючись, що "все это капіталістичне"...

Обі американки завжди до нас приходили й радо слухали наших оповідань. Однак нічого нам не казали, звіщо нас держать тут... Аж одного разу запитала та, що розмовляла по польськи, — а як, каже було воно вам за Німеччини?

— За німців, розповідала моя дружина — було хіба те, що нам теж майно сконфіскували, видали нам посвідки, одначе позволяли, щоб ми там мешкали, лише ми мали платити рент та податки і здавати “контингенти” на війну — продовжувала дружина. Мій муж — казала дружина — є хлібороб і практикант, тож ми також частину землі виарендовували щось зо 230 гектарів і другі теж робили та мали й для себе... Американка все те переповіла по англійськи своїй товарищі.

Чоловік-лемко прочав розповідати про осяги на їхньому господарстві, що українські інженери-агрономи видали були навіть брошуру, як дістати СТО КІРЦІВ З МОРГА...

Переводили ми практику також і на городі і на різних парниках під склом, так звані “коксагізми”, з якого виробляють каучук, гуму, бензину, тощо.

Ми практикували теж видістати від одної корови на протязі 9 місяців 2,400 літрів молока... Після цієї моєї розмови, я подав три посвідки про мою працю в Німеччині, як городника-спеціаліста, другу — як столяр, знову ж третій вказувалось, що я працював ще від 1927 року в Кооперативі “Єдність”.

Американки забрали посвідки з собою та заперили нас, що це є “наша оборона”, але не сказали в чім та оборона і проти кого?... Звичайно всі українці сідали при одному столі, й розмовляли та розпитували одні одних звіщо тут опинилися?... Вої менш-більш знали про свої мнімі провини, лише

лемко з своєю дружиною ніяк не могли довідатися про причину свого перебування на Острові Сліз...

Просиділи ми так два тижні, аж одного ранку, 30 травня 1949 року покликали до канцелярії на переслухання того українця, що проти нього свідчили жиди, мовляв він бив жидів... на Волині. Очевидно, що понад двісті людей ждали висліду тих судів і що воно станеться з тими свідченнями...?

Аж над вечір вийшов українець та на запити цікавих, відповів, що "завтра буде рішатися його доля. Або жиди мене невинного засудять, або вийду на волю".

Дальше говорив українець лише до знайомих, та сказав, між іншим, що завтра має бути перебраних ще 5 американців і він як шостий в однакову уніформу і жид, чи обое жиди мають пізнавати мене, того, що бив жидів.

Тож наступного дня ранком, год. 8.30, дня 31 травня, 1949 року, урядовці нам сказали всім сидіти при столах на лавках, у рядах і читати журнали, чи часописи й ніде не виходити.

Тоді з канцелярії вийшло 6 мужчин, всі однакові рюстем, в однаковій одежі - уніформах. А за ними за декілька хвилин вийшло двадцять мужчин старших віком, всі в чорних одягах. Так то вся ця "процесія" прийшла і засіда на лавках. Шість мужчин сиди один побіч одного, а шостий — українець сидів на самому краю від входу.

НА ЗАЛІ ТИША. ВСІ ЧИТАЮТЬ...

Напроти шістьох сидячих, підходили 20 мужчин в чорних одягах. Перейшли вони раз і на пару хвилин пристали. Між ними був і жид-свідок — теж у чорній одежі, але ніхто з присутніх не знав хто то він, і котрий з них є тим свідком. На залі тиша — ніхто ні словом; всі читали, чи вдавали, що читають, похилені над газетами. Прохожа — двадцятка, знову перейшла вдруге, приставали, але ніхто нікого не впізнав. Так почали переходити в третє, і ось пристали. Нараз жид як зареве, як кинеться на одну людину, що була третя з черги від українця та як вдарить його зі всієї сили в лице... ніби того, що жидів бив... Та натрапив на одного американця, сина статочних громадян, який і не бачив жида на очі аж до часу, як той "свиснув його поза уха"... Та в тій же хвилині з товпи хтось вискочив і вдарив

жида в карк, що той чуть-чуть не повалився на землю... В тому ж часі американець, що дістав ляпаса, вже посягнув був до задної кишені в штанах, мабуть по револьвер, однак один із присутніх чи то таємних поліцистів, чи службовців, зловив його за руку та успокоїв...

НА ЗАЛІ ПОСТАВ ГОЛОСНИЙ ПЛАЧ...

Люди, що бачили, як жиди і тут знущаються над ними, почали вголос плакати. Плакали всі, як діти. Плакали й ми, що ждали своєї долі... бо й ми бачили те знущання жидове над невинними людьми.

За хвилину всі, а з ними й українець, пішли до канцелярії, й пів години після того — виїшов українець, радий, що вже закінчилися знущання. Він усміхнений, а всі, що це бачили, теж у душі раділи враз із ним.

І так ми майже всі зі сльозами на очах розпрощалися. Бажали собі здоров'я, справедливості й волі, яку нам відбирають вже тут жиди, оті "свідки" сатани.

Тепер ми плакали, але вже з радості, бо бачили, що жиди брешуть і прямо знущаються над нами; що вони мають гроші і "свідків", а ми маємо силу Невидимого Бога, що з нами!

Того самого дня, 31 травня 1949 року, після обіду, до канцелярії покликали й лемка з дружиною. Щойно вони переступили поріг, як якась жидівка почала верещати по-польськи: "Тен сам, тен сам!" Аж служба наказала жидівці успокоїтнся. Однак жидівка мала ще й адвоката й вони далі нас оскаржували, хоч ми ніколи й не бачили тієї жидівки на очі. Вона мала адвоката, а ми знову мали лише

Невидимого Бога, котрий не відступав від нас! Були при нас також і ті обі американки, які вже знали дещо з наших клопотів та переживань. Американка, що розмовляла по-польськи, сказала нам, що жидівка і адвокат говорять по-польськи й ми повинні б розуміти, чому вона проти нас виступає. Тож судді запитали, звідкіля жидівка мене знає? Відповіла, що зі Львєва, що ходила з нами до школи на вулиці Личаківській і тому подібне, та що ми там вбивали жидів...

Тоді судді за посередництвом американки, яка говорила польською мовою, запитали мою дружину, звідкіля вона є, де народилася й інше. Дружина розплакалась, але опанувавши себе, почала розповідати, де вона народилася, де її муж народився, де виростили та що жили сто миль від Львова.

Тоді судді запитали лемка:

— Чи ти знаєш Львів?

— Знаю трошки, — відповів лемко, — бо переїжджав через Львів, ще як був польським вояком, а також бував у Львові короткий час, як вояк у 1920 році. Теж боронив Львова перед москалями, комуністами.

— Як далеко ти мешкав від Львова? — запитали судді.

— Сто кілометрів — відповів лемко, бо воно так фактично було.

Тоді лемко попросив сказати кілька слів. Судді дозволили йому говорити. Він почав, а перекладала американка польського походження:

— Високий Суде! Ніхто з українців жидів не вбивав, бо українці нікого не мордували. Мордували хіба гештапівці та бандити. Український Провід Церковний і політичний забороняв будькому знущатися над безвинними жидами, чи будьким іншим. Могли вбивати лише німці та їхні гештапо, бо воно мало владу в своїх руках, а не українці.

Я закінчив своє слово, й мені видавалося, що ми вже вільні... Та не так воно сталося. Жидівка дальше настоювала на своєму, доводячи, що вона має ще багато інших свідків проти нас, які докажуть нашу провинну. Адвокат тієї жидівки стояв на тому становищі, що треба ще покликати свідків, які мають ствердити правдомовність жидівки та нас самих. Не було іншого вибору. Ми сиділи непевні майбутнього. Бо хоч ми знали, що ми невинні, але невже ж не бувало й таких випадків, що жиди мстилися над кожним українцем не тому, що вони його знали, чи пізнали, але тому, що він був українцем, яких вони ненавиділи хоч би тому, що ті українці мали свої кооперативи й відбирали їм "гешефти" ще за Польщі.

Сталося, на щастя, так, що судді погодилися негайно завтра прикликати тих "свідків", а нам переказав суддя через ту американку, що розмовляла по-польськи, що завтра в годині 9-ій ранком будуть нас вдруге судити та доказувати нашу "провину".

Наступного дня, коли ми лише вступили до зали розправ, нас зустріли сотні людей. Вся зала була виповнена, а решта стояли по коридорах. Всі вони українці й неукраїнці, ждали й цікаві були, що це нам будуть закидувати і чим все те закінчиться для нас? За декілька хвилин на залю увійшли вже відомі нам дві американки й сказали, щоб ми на завтра, в годині 8-й ранку, — себто обов'язки та український православний отець, були в канцелярії.

Так нас застав ранок 1-го червня 1949 року. Ми на означений час усі увійшли до вказаної нам канцелярії, де вже застали чотирьох старших віком чоловіків. Тут нам сказали, що ми всі шість маємо переодягнутися в однакову одягу. Ми це й зробили. Тоді до канцелярії ввійшли ще дві американки. Тут лемко сказав до однієї з них: “Шкода праці, та ж я маю знак на обличчі і мене скоро пізнають, бо перша, що мене вже бачила, розповість про цей мій знак на обличчі, і все це переодягнення в однакову одягу нічого путнього не дасть...”

Але американка відповіла по-польськи, що про те вже знають і судді, про ті мої знаки на обличчі, і це матимуть на увазі та, щоб я тим не дуже переймався.

На залі відбулась та сама комедія, що була попередньо, з перемаршкуванням і пізнаванням. Всі присутні сідали при столах і ніби читали та спокійно заховувалися. Посідали чотири американці, а також і лемко сидів враз з отцем. Всі читали, і ми теж. На залі був такий спокій і така тиша, неначе всі дримали, ніхто й слова не промовив. Побіч лемка присіла його дружина й обтирала заплакані очі, бо сльози їй лялися безустанно й текли по обличчі та падали на долівку.

— Єдиний Бог, хоч ми не бачимо Його, дасть нам поміч, — сказав лемко до дружини. — Хай буде Твоя воля!

Ми ждали 9-ої години й діждалися її.

Відчинилися судові двері і на залю ввійшло, як і попередньо, біля двадцять осіб, усі чоловіки. Це виглядало неначе Страшний Суд для мене й для жінки. Обійшли вони велику залю раз, приставали, обійшли другий раз, і знову приставали та оглядались, ніби за кимсь пошукували. Знову перейшли третій раз залю, і знову всі задержалися. У міжчасі один із них, що був у чорнім одязі, підійшов до суддів, підняв руку вгору і сказав: "Я сказав був, що я пізнав, але мене Бог покарав би, то не він!"

На залі знову зворушення, знову плач та голосне нарікання, що жиди тут знущаються над невинними людьми.

Після того нас вівзвали до канцелярії, де було дві жидівки. Вони, як почули, що їх свідок не пізнав, почали викрикнути та даліше погрожувати й наробили великого рейваху і взагалі поводитися тут нахабно. Вони почали знову заявляти криком, що

вони мають інших свідків і ті, мовляв, пізнають нас, винних у вбивстві жидів. Та настав зворот. Суддям того нахабства було, мабуть, забагато і вони наказали поліцестам вивести жидівок з канцелярії, що поліцести й зробили. Настало деяке відпруження і все трохи втихло. Свідок присягнув, що він нас не знає.

Лемко Андрій Дошпка

Так потрошки виходила правда наверх, наче олива, й нас звільнили, віддали пакункки. Дякували ми й молились Богу, бо справді тут і брехня могла заволодіти, як би не поміч самого Бога, що спам'ятав того "свідка", і він відмовився свідчити ложно проти нас.

Ми дякували Богові, дякували ввеч. отцеві православному і його дружині та родині, що нас піддержували на душі й були з нами в нашій горю. Дякували і дякуємо Богові, що за Його поміччю, ми знову почали жити вільним життям.

Лемко Андрій Допілка

Покинув рідненьку українську лемківську хатину, покинув і рідне лемківське село. Покинув Україну, друзів і родину. Хоч важко та сумно на серці було. Покинув... Москва і ляхи примусили нас розійтися по чужих кутах; терпіти голод і холод і нужди зазнати, зносити наругу і сміх.

Однаке все те минулося, гірке, як полин. Не солодке, як мед. То ж і лемко почав інакше на світ дивитися.

Молоді літа вже не вернуться, але вони оставили життєвий досвід.

Ідейність і віру в свою правду і силу і волю — це для тих, що шлях знайшли і живуть вже не лише для себе, але для Ідеї.

Андрій Лемко

25 березня 1967 року Божого,

Порада лемка для полтавця

На вільній землі Вашингтона, в одному "генку" працювали два українці і чотири поляки. Українці, лемко з Лемківщини і полтавець з Полтавщини.

Лемка поляки не зачіпали, може тому, що був старший віком, а полтавець у вільні хвилини від зайняття, жалувався перед лемком, що поляки висміваються не лише з нього, що він українець, а і з України, говорячи, що України ніколи не буде. Лемко потішив полтавця, порадив йому бути спокійним і пообіцяв придумати щось такого, щоб поляки більше полтавця не зачіпали. На другий день, у вільну обідову пору, присіли лемко з полтавцем, а щоб поляки не чули, лемко пошешки порадив йому що має зробити. Передовсім порадив йому бути послухним. Так, як колись Богдан Хмельницький вимагав послуху від козаків і визволив їх з турецької неволі. Лемко обіцяв купити етнографічну карту України і вислати на адресу полтавця, який повинен опрацювати її в рамках за склом. Рівнож повинен домовитись з

шинкарем в "руській коршмі", щоб дозволив йому повісити карту України на видному місці. До цієї коршми заходили українці емігранти і 4 поляки, які працювали з полтавцем. Полтавець зрадів і підбадьорений погодився радо зробити це, що порадив йому лемко.

Доля кинула лемка на іншу роботу. По довшому часі вони знову стрінулися і лемко питав полтавця, що сталось з картою України. Полтавець розповів усе в подробицях. Шинкар погодився радо повісити карту на видне місце на стіні. До будинку заходили українці-емігранти і поляки, щоб при пиві чи горілці пограти в карти. Українці на карті находили міста і села в яких родились. Поляки, коли побачили на карті як малою була Польща в порівнанні з великою територією України, споглядали скоса, але не осмілювались більше зачіпати українців і казати що України ніколи не буде. А коршмар був вдоволений, бо мав добрий торг.

Андрій Допілка
Очевидець

